

RUMELİ İslâm Araştırmaları Dergisi
Journal of Islamic Studies مجلة روم ايلي للبحوث الإسلامية

ISSN: 2564-7903

Rumeli İslâm Araştırmaları Dergisi, Yıl | Year: 5 - Sayı | Issue: 9 - 2022 Nisan | 2022 April: 83-104.

**İLÂHİ TAKDİR VE YARDIMIN SÜNNETİ AÇISINDAN KUR'AN-I KERİM'DE BEDİR
GAZVESİ**

The Battle of Badr in the Noble Qur'an in the Context of the Sunnah of Divine Providence
And Intervention

Muhammet ALTAYTAŞ

Doç. Dr. Trakya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi
İstanbul, Türkiye
Assoc. Prof., Trakya University, Faculty of Theology

muhammetaltaytas@trakya.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-4407-9921

DOI: 10.53336/rumeli.1086683

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Arařtırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 12 Mart 2022 / 12 March 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 05 Nisan 2022 / 05 April 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 28 Nisan 2022 / 28 April 2021

Yayın Sezonu / Publishing Date Season: Nisan / April

Atıf / Citation: Altaytaş, Muhammet. "İlahi Takdir ve Yardımın Sünneti Açısından Kur'an-ı Kerim'de Bedir Gazvesi". Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi 9 (Nisan 2022): 83-104.

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://rumeli.trakya.edu.tr/> | <https://dergipark.org.tr/rumeli>

mail to: rumelislam@trakya.edu.tr

Copyright © Published by Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Canakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology, Canakkale, 17020 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

İlahi Takdir ve Yardımın Sünneti Açısından Kur'an-ı Kerim'de Bedir Gazvesi

Öz:

İnsanın kendi varoluşuna dair tasavvuru ile kâinata ve tarihe dair tasavvuru, başka bir deyişle inanç ile bilgi, bilim ve tarih arasındaki yakın alaka sebebiyle, Kur'an-ı Kerim'in tarihi anlatımları ancak İslâm'ın itikadî zemininde sıhhatli okunabilir. Bilhassa Aydınlanma tecrübesi sonrası materyalist, pozitivist, tabiatçı, mekanist ve seküler kabullere dayanan Batı metafiziğinin yoğun tesiriyle, Kur'an-ı Kerim'i, Sünnet'i ve İslâm ilim ve kültür tarihini yeniden okumaya tâbi tutan bazı Müslüman aydınlar, bilhassa ilahî takdir ve yardımın sünnetine dair farklı birtakım anlayışlar ortaya koydular. Bu makalede modern dönemde zuhur eden bu farklı okumalar da göz önünde bulundurularak Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210) gibi biri Mâtürîdî, biri Mûtezilî, biri de Eş'ârî olan, her biri Kelâm ve Tefsir'de temâyüz etmiş üç büyük öncü âlimin tefsirlerinde Bedir Gazvesi'ndeki ilahi takdir ve yardımın sünnet ve hikmetini nasıl anladıkları ortaya konulmuştur. Farklı ekollere mensup üç âlimin de, İslâm itikadına dayalı tarih tasavvuru zemininde Bedir'de tabiatüstü mucizevi ilahi yardım konusunda ittifak ettikleri fakat bu yardımın şekli konusunda yer yer farklı görüşlere sahip oldukları görülmüştür. Sonuç bölümünde meseleye dair klasik anlayış ile modernist anlayışlar karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kelâm, Bedir Gazvesi, Kader, Mucize, Sünnetullah, İlahi yardım.

The Battle of Badr in the Noble Qur'an in the Context of the Sunnah of Divine Providence And Intervention

Abstract:

The historical narratives of the Qur'an can only be understood properly based on true Islamic creed due to the strong relationship between the understanding of personal being and the understanding of the universe and history, in other words, between belief and knowledge, science and history. With the extensive influence of the Western metaphysics based on materialistic, positivistic, naturalistic, mechanistic, and secularist suppositions, particularly after the Enlightenment, several Muslim intellectuals who reinterpreted the Qur'an produced certain approaches regarding the course (sunnah) of divine providence and intervention in particular. In this article, the views of three pioneering Mâtürîdî, Mu'tazilî, and Ash'ârî scholars, namely Abû Mansûr al-Mâtürîdî (b. 333/944), Abû al-Qâsım al-Zamahsharî (b. 538/1144) and Fakhr al-Dîn al-Râzî (b. 606), each of whom excelled in theology (Kalâm) and Quranic Exegesis (Tafsîr), regarding the course and the wisdom of the divine providence and intervention during the Battle of Badr in their exegesis were revealed in view of the various interpretations those emerged in the contemporary age. On the basis of the understanding of history based on Islamic creed, it was observed that these three scholars from various schools agreed on the subject of supernatural and miraculous aspects of divine intervention at Badr, but their perspectives varied as to the manner of this intervention. In the conclusion section, the classical and modernist approaches to the topic are compared and evaluated.

Keywords: Kalâm, Battle of Badr, Predestination, Miracle, Divine Law, Divine Intervention.

Giriş

İnsanın varlığın aşkın boyutuna dair kabulleri ile kâinata ve tarihe dair tasavvuru arasında doğrudan bir alaka vardır. Aslında bütün bilgi, bilim, düşünce, kültür ve hayat nihayetinde insanın kendi bilgi imkânları ile kuşatmaktan aciz kaldığı, *köken-gaye-son* meselesine dair kabul, kanaat ve inançlarına dayanır. Felsefede gerek insanın gerekse evrenin kökeni Aristo'dan (m.ö. 384-322) beri nihayetinde inanç ve kabullere dayalı ilk ilkeler yani *metafizik* üzerinden açıklanmaktadır.⁴⁰¹ Öte yandan köken hakkındaki kabuller ancak bir *gaye* ve *son* fikri ile tamamlanmaktadır. Gaye ve son fikri ise ister dünyevî ister uhrevî olsun saadet ve *kurtuluş* meselesini ihtiva etmektedir. Özellikle tarihin *sonunu* yokluk olarak görmeyen dinler nazarında *kurtuluş* meselesi daha da belirginleşmektedir. İnanç ile tarih arasındaki insanlıkla yaşıt olan bu derin ilişkiyi açıklamak ve incelemek üzere son asırlarda *Tarih Metafiziği* adı altında bir ilmî disiplin dahi neşvu nema bulmuş, evrenin yapısı, insanın evrendeki konumu, nasıl yaşadığı, geleceği ve tarihin işleyiş ilkeleri gibi konuların, birbiriyle alakası içinde incelenmesi bu disiplinin konusu olmuştur.⁴⁰²

Özellikle 18. yüzyıldan itibaren Tanrı, evren ve insan tasavvurlarında meydana gelen köklü değişiklikler tarih anlayışını da değiştirmiş, *köken* meselesi kozmolojiye ve evrenin işleyiş yasalarına indirgenerek, *gaye* (teleoloji) ve *kurtuluş* fikrinin üzeri örtülmüş, böylece dinî zemin iyice örselenmiştir. Artık tarihin bir manası olduğu fikri de büyük ölçüde terkedilmiş, tarihe insanın kendince anlam yükleyebileceği ve yön verebileceği düşüncesi ön plana çıkmıştır. Dünya üzerinde insanın hâkimiyetine gerekçe olarak gösterilen akıl, evrimin bir neticesi olarak değerlendirilmiş, manevî ve ruhânî tarafı inkâr edilen insan da sıradan tabii bir canlıya indirgenmiştir. Böylece aşkın boyutundan soyutlanan insanın dünya hâkimiyeti ilahi bir vergi ve güce değil tabiatın kendisine verdiği akıl ve kabiliyet ile kendi çabasına bağlanmıştır.⁴⁰³ Bu dönemde artık tabiat gibi tarihin işleyişinde de maddi sebepli zorunlu yasalar ön plana çıkarılmış, keşfettiği bilimsel yasalardan aldığı gücün de vehmettiği güvenle, insan kendini bilen ve eyleyen özne olarak tarihin mihverine yerleştirmiştir.

İnsanın inanç ve kabulleri ile tarih tasavvuru arasındaki yakın alaka sebebiyle bütün tarihi anlatılar, ifşa edilsin veya gizlensin, bir metafiziğe yaslanmaktadır. Çağımızda bazı anlatılar nesnellik, evrensellik veya bilimsellik gibi farklı gerekçelerle metafizik zeminlerini gizlemeye çalışsa da İslâm kendini hakikatin tamamı olarak takdim ettiğinden tarihi anlatılarıyla aynı zamanda tevhid merkezli akâid esaslarını da inşa ve ifşa eder.

Kelamda *Allah* ve *âlem* olmak üzere ikiye ayrılan varlık, Allah merkezlidir. Âlemin yani mahlukâtın kendisi de tarihi de O'nun mülkiyeti ve hâkimiyeti altındadır. Allah Teâlâ ezeli ilim, irade ve takdirine göre âlemi dilediği gibi yoktan var etmiş ve sürekli olarak yaratmaya devam etmektedir. Akıl ve irade sahibi, özgür ve sorumlu bir varlık olan ve ilahi inayete nail olan insan, bu dünyada tarihin merkezî âmili (halife) olmakla birlikte, onun bu hilafeti müstakil olmayıp kendisine vekâleten ve kısmen tevdi edilmiştir. Bu sebeple onun eylem, özgürlük ve kudretinin kesin sınırları vardır. İnsanın, idrakten aciz kaldığı bu sınırların ötesine dair açıklamalar tarihte olduğu gibi aslında çağımızda da inanç ve kabullere dayanmaktadır.

İslâm nazarında tarihi çekip çeviren mutlak güç ve irade O'nundur. Allah Teâlâ âlemi ve tarihi, hem tabii sebepler vesilesiyle hem de *nübüvvet*, *mucize* ve *vahiy* misalinde olduğu gibi tabiatüstü ve *doğrudan* müdahalelerle takdir ettiği bir *adet* ve *sünnet* çerçevesinde yaratmakta ve idare etmektedir. Başka bir ifadeyle gerek âlem gerekse tarih, agâh olduğu ve işitildiği vakit insan tarafından tanınabilen fakat gaybî boyutu da olması hasebiyle bütünüyle ihata

⁴⁰¹ Ayhan Bıçak, *Tarih Metafiziği ya da Kendilik Bilinci* (İstanbul: Dergah Yayınları, 2019), 13.

⁴⁰² Bıçak, *Tarih Metafiziği ya da Kendilik Bilinci*, 60.

⁴⁰³ Bıçak, *Tarih Metafiziği ya da Kendilik Bilinci*, 66.

edilemeyen *sünnetullah* olarak da ifade edilen ilahi hüküm ve hikmete göre işlemektedir. Modern dönemde ise *nübüvvet*, *sünnetullah*, *kader* ve *mucize* gibi kavramlar çağın metafiziğinin yoğun tesiri altında yeniden yorumlanmış, buna göre Kur'an-ı Kerim'in Bedir Gazvesi anlatımındaki ilahi yardımın sünnetine dair bazı *yeni* ve *farklı* okumalar zuhur etmiştir.

Bu makalede modern dönemde bahsi geçen bu yeni metafiziğin vücut verdiği zihniyetin yoğun tesiriyle Müslüman dünyada, ilahi takdir ve yardımın sünnetine dair zuhur eden modernist anlayışlar da göz önünde bulundurularak Ebû Mansûr el-Mâtürîdî (ö. 333/944), Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî (ö. 538/1144) ve Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210) gibi biri Mâtürîdî, biri Mûtezilî, biri de Eş'ârî olan, her biri Kelâm ve Tefsir ilimlerinde temâyüz etmiş öncü üç büyük âlimin tefsirlerinde⁴⁰⁴ Bedir Gazvesi'ndeki ilahi yardımın sünnetini nasıl anladıkları ortaya konulacaktır. Akabinde modern dönemdeki farklı okumalar tasvir edildikten sonra sonuç bölümünde ise klasik anlayış, modernist okumalarla karşılaştırılarak itikâdî açıdan değerlendirilecektir.

1. Klasik Anlayışa Göre Bedir'de İlahî Yardımın Sünnet ve Hikmeti

Kur'an-ı Kerim'de birçok âyet-i kerimede işaret edildiği üzere Allah Teâlâ hikmeti çerçevesinde, liyakatlerini de gözeterek müminlere yardım edeceğini vadedmiş⁴⁰⁵, vadini yerine getirdiğine dair misaller vermiştir. Nübüvvet tarihine temas eden kıssalar, Allah Teâlâ'nın tarihe müdahale ve ilahi yardıma dair sünneti hakkında önemli işaretler ihtiva etmektedir. İşte bu bağlamda Son Peygamber'in (sas) tebliğ mücadelesinin en kritik dönemeçlerinden birini teşkil eden Bedir Harbi'nin Kur'an-ı Kerim'deki anlatımı da ilahi yardımın sünnet ve hikmetini anlamak bakımından önemli işaret ve ibretler ihtiva etmektedir. İşte bu başlık altında bahsi geçen öncü şahsiyetlerin tefsirlerinden istifade edilerek klasik anlayışta, Bedir'deki ilahi yardımın mahiyeti, keyfiyet ve şekli, sebep ve hikmeti, yardıma liyakatin gerekleri gibi konular tabii ve tabiatüstü boyutlarıyla tasvir edilmeye gayret edilecektir.

1.1 Bedir'de İlahî Yardımın Mahiyeti

Kur'an-ı Kerim'de "Allah rızası için çalışanları Allah'ın desteklemesi", şeklindeki ilahi sünnet bütün zamanlar için genel geçer bir kaide olarak anlaşılabilir: "Ey îmân edenler! Eğer siz Allah için yardım ederseniz, O da size yardım eder ve ayaklarınızı sabit kılar." ⁴⁰⁶ Yani eğer siz Allah'ın dinine, Peygamber'ine (as) hizmet eder, bu uğurda cihad meydanlarına atılırsanız, Allah Teâlâ da düşmanlarınıza karşı size yardım eder, harp meydanında veya İslâm dini üzere ayaklarınızı sabit kılar, sizi destekler. Elbette Allah'ın yardımı sadece savaş meydanlarındaki zafere hasredilmez. Zira müminler savaş meydanında mağlubiyete uğrasa, malını, mülkünü, özgürlüğünü hatta canını kaybetse bile Allah onun nihaî akıbetini lehine çevirerek yine mümine yardım eder. Yani mümin için sadece zafer başarı, mağlubiyet ise hüsrana anlamına gelmez. Burada mühim olan cihadın, birtakım dünyevi menfaatler uğrunda değil sırf Allah

⁴⁰⁴ Ebû Mansûr el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü ehli's-Sünne*, thk. Mecdî Bâsellûm, (Beyrut: Daru'l-Kütübü'l-İlmiye, 2005); Ebü'l-Kâsım ez-Zemahşerî, *Keşşâf Tefsiri = el-Keşşâf an haka'iki gavami'di't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucuhi't-te'vil*, çev. Muhammed Coşkun vd. editör Murat Sülün. (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016); Fahrüddin er-Râzî, *et-Tefsirü'l-kebir, Mefatihü'l-gayb*, çev. Sadık Kılıç, vd. (Ankara: Akçağ Yayınları,1990).

⁴⁰⁵ "O zaman sen müminlere diyordun ki: "Rabbimizin indirmiş olduğu üç bin melek ile size yardım etmesi size yetmez mi?" Evet! Sabrederseniz ve sakınırsanız, onlar da ansızın üzerinize gelecek olurlarsa, Rabbiniz size beş bin nişanlı meleklerle yardım edecektir." (Âl-i İmrân 3/124, 125)

⁴⁰⁶ Muhammed 47/7.

rızası ve İslâm'a hizmet için yapılmasıdır.⁴⁰⁷ Buna mukabil ister galip ister mağlup olsun kâfirin akıbeti ise her halükârda hüsrandır.

Bedir'de savaş kaçınılmaz hale gelince Müslümanlar endişeyle Allah Teâlâ'dan düşmana karşı yardım niyaz etmeye başlamışlardır. Hz. Ömer'den (ra) rivayet edildiğine göre Hz. Peygamber (sas) Müslümanların azlığına ve müşriklerin çokluğuna bakarak şöyle dua etmiştir: “Allah'ım! Bana ettiğin vaadi yerine getir! Eğer bu topluluğu helak edersen artık yeryüzünde sana hakkıyla kulluk eden kalmayacak!” Bu duayı o kadar tekrarlardı ki sonunda hurkası sırtından düştü.⁴⁰⁸ Kaynaklarda yer alan bilgilere göre, Hz. Peygamber (sas) dua etti; sahabe de (ra) onun duasına kalben iştirak ederek “âmin” dediler.⁴⁰⁹ İşte Bedir'deki ilahi yardımla tahakkuk eden zafer, bu duanın kabul buyrulduğuna işaret olarak yorumlanmıştır.⁴¹⁰

Bilhassa Enfâl, kısmen Âl-i İmrân sûrelerinde yoğunlaşan Bedir Gazvesi anlatımında ilahi yardım, şekli, sebep ve hikmeti gibi farklı boyutlarıyla izah edilir. Bu bağlamda biri Allah yolunda diğeri ise kâfir olduğu halde savaşan iki gruptan bahsedilir. Hak yolunda savaşan sayı ve teçhizat bakımından zayıf olan Bedir'deki Müslümanların, Allah Teâlâ'nın yardımıyla kendilerinden kat kat güçlü olan Mekkeli Müşriklere galip geldikleri ifade edilir ve basiret sahipleri için bunda ibretler bulunduğu dikkat çekilir.⁴¹¹ Yine bir başka ayet-i kerimede Müslümanlar kuvvetsiz bir hâlde iken Allah Teâlâ'nın onlara Bedir'de melekler gönderdiği⁴¹², yardım ettiği beyan edilir.⁴¹³

İmam Matürîdî'ye göre Bedir Harbi'nde müminlerin az sayıda, beden ve teçhizat bakımından zayıf olmalarına, müşrikler gibi savaşa hazırlık yapamamalarına rağmen galip gelmeleri ilahi yardımla gerçekleşmiştir. Mâtürîdî Hz. Peygamberin müşriklerin üzerine bir avuç toprak atması ve onların gözlerinin adeta kör olması, Ebu Cehil'in “Allah'ım! Hangimizin dini daha gerçek ise... ona yardım et, zaferi kendisine hezimetini ötekisine ver”, diye dua etmesinin akabinde Müslümanların muzaffer olması, her iki tarafın müşahedeye aykırı olarak birbirlerini az ya da çok görmeleri gibi hususların birer mucize olduğunu ifade etmiştir.⁴¹⁴ Bunlara ilave olarak ona göre, müşriklerin müminleri olduklarından kat kat fazla görmeleri, Müslümanların meleklerle desteklenmesi, Hz. Peygamber'in (sas) Bedir savaşından önce tek tek bazı müşriklerin öldürüleceği yeri bildirmesi gibi hususların tamamı ibret alınması gereken birer mucize kabilindedir.⁴¹⁵ Kendi ifadesiyle: “Bedir hadisesi başından sonuna kadar mucize idi. Öyle ki inat eden ve akıl bakımından büyüklenen kimseler dışında herkes bunu bilmıştır.”⁴¹⁶

Aynı şekilde Zemahşerî de Müslümanların sayılarının bazen az⁴¹⁷ bazen de çok⁴¹⁸ gösterilmesini, meleklerle yardım edilmesi gibi hususları ilahi kudret ve mucizenin izharı olarak değerlendirmiştir.⁴¹⁹

407 Bk., el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 13/419; ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 6/200; Ömer Nasuhi Bilmen, *Kur'an-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri* (İstanbul: Genel Dağıtım, ts.), 7/3388.

408 Müslim, *Cihâd*, 18; ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1088.

409 er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 11/263.

410 el-Enfâl 8/9.

411 “Şüphe yok ki sizin için iki fırkada bir alâmet vardır. Bir fırka Allah yolunda savaşıyordu, diğeri ise kâfir idi. Onları göz göre kendilerinin iki misli görüyorlardı. Allah Teâlâ ise dilediğini yardımıyla destekler. Şüphe yok ki bunda basiret sahipleri için bir ibret vardır.” (Âl-i İmrân Âl-i İmrân 3/13)

412 Âl-i İmrân 3/124, 125.

413 Âl-i İmrân 3/123.

414 el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/319.

415 er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 6/182-183.

416 el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/227, 228.

417 el-Enfâl 8/44.

418 Âl-i İmrân 3/13.

419 ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/884-886.

Müfessirler sahip oldukları ortak Müslüman tarih tasavvuru sebebiyle bu ayetlerdeki ifadeleri mecazî olarak değerlendirip modern dönemde olduğu gibi bir takım tevillerle ilahi yardımı rasyonel, psikolojik veya tabii bir hadise olarak yorumlama ihtiyacı duymamışlardır. Allah Teâlâ'nın hikmet ve muradınca dilediği vakit Peygamberlerini ve onlara iman edenleri desteklemesi O'nun hem genel geçer bir sünneti hem de vaadidir. Bilakis asıl hayrete şayan olanın böyle bir yardımın garipsenmesi ve umulmamasıdır. Zira iman etmekten kaçınan Gatafanlılar hakkında nazil olduğu rivayet edilen bir âyet-i kerimede Allah'ın Peygamberine dünya ve ahirette yardım etmeyeceğini umanlar şiddetle kınanmıştır.⁴²⁰

Tefsirlerini incelediğimiz üç Kelamcı müfessire göre de Bedir'de teçhizat bakımından zayıf ve az sayıda Müslümanın, hem sayı hem de teçhizat bakımında kendilerinden ziyadesiyle güçlü olan Mekke'li müşrikelere galip gelmesinin mucizevî bir ilahi yardımla tahakkuk ettiği konusunda görüş birliğine vardıkları görülmektedir.⁴²¹

1.2 İlahi Yardımın Keyfiyeti ve Şekli

Kur'an-ı Kerim'in beyanlarından da anlaşılacağı üzere Bedir'de zafer, Müslümanların cehd ve liyakatine ilaveten nihayetinde Allah Teâlâ'nın takdiri ile gaybî ve mucizevî boyutları da bulunan yardımı ile tahakkuk etmiştir. Bu bağlamda Kur'an-ı Kerim'de anlatılan meleklerin indirilmesi, asker sayılarının taraflara az veya çok gösterilmesi, hafif uyku ve su indirilmesi ile yapılan ilahi yardımlar ele alınacaktır.

1.2.1 Melekler Vasıtasıyla Yardım

Kur'an-ı Kerim'de anlatıldığına göre Allah Teâlâ Bedir'de bizzat meleklerini indirerek Müslümanlara yardım etmiştir. Ayet-i kerimelerde yardım etmek üzere gönderilen ve gönderilmesi vaad edilen bin⁴²², üçbin⁴²³, beşbin⁴²⁴ gibi farklı sayılarda melekten bahsedilmektedir.

Gerek tefsir gerekse siyer kaynaklarındaki rivayetlere ve değerlendirmelere bakıldığında meleklerin yardımı konusunda ittifak edilmekle birlikte bu yardımın şekli konusunda bazı ihtilaflar bulunduğu görülür. Bazı âlimlere göre melekler Müslümanlarla birlikte bizzat savaşmış bazılarına göre ise bizzat savaşmayıp yalnızca müminlerin kalplerini teskin ve takviye etmek suretiyle destek olmuşlardır.⁴²⁵ Müfessirlerden çoğu İbn Abbas'tan gelen bir rivayete de atıfta bulunarak meleklerin Bedir'de bizzat savaşıklarını, diğer savaşlarda ise manevi yardımda bulduklarını ifade etmişlerdir.⁴²⁶

İmam Mâtürîdî meleklerin kâfirlerle bizzat savaşıp savaşmadıkları konusundaki ihtilafı aktarmış, tercihini meleklerin indirildiği fakat bizzat savaşmadıkları yönünde yapmıştır. Ancak Mâtürîdî'nin bu görüşe meyiletmesinde, modern dönemde olduğu rasyonel gerekçeler veya tabiat yasalarına indirgenen bir *sünnetullah* anlayışı değil, bilhassa tevhid ve tenzih kaygısı ön plana çıkar. Zira o farklı gerekçelerle sürekli olarak zaferin yalnız kudret ve hikmet

⁴²⁰ "Her kim ona (Peygamber'e) Allah'ın ne dünyada ne de ahirette yardım etmeyeceğini zannediyorsa semâya bir ip uzatsın, sonra onunla intihar etsin, artık baksın ki, kendisinin bu hilesi onun nefret ettiği şeyi giderecek mi?" (Hac 22/15)

⁴²¹ er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 6/180-182.

⁴²² "O zaman ki, Rabbinizden yardım istiyordunuz. 'Şüphe yok ki, size ardı ardına meleklerden bini ile yardım ediciyim' diyerek duanızı kabul buyurmuştu." (el-Enfâl 8/9.)

⁴²³ "O zaman sen müminlere diyordun ki: "Rabbinizin indirmiş olduğu üç bin melek ile yardım etmesi size yetmez mi?" (Âl-i İmrân 3/124)

⁴²⁴ "Evet! Sabrederseniz ve sakınırsanız, onlar da ansızın üzerinize gelecek olurlarsa, Rabbiniz size beş bin nişanlı meleklerle yardım edecektir." (Âl-i İmrân 3/125)

⁴²⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/371,372.

⁴²⁶ er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 7/49, 50.

sahibi olan Allah katından geleceğine, yaratılmış olan hiçbir şeyle ulaşamayacak olan Allah'tan gelen bir lütufla tahakkuk edeceğini vurgular.⁴²⁷

Zemahşerî de Enfâl süresinin 9. âyet-i kerimesini tefsir ederken hem meleklerin bizzat savaştıklarına dair ayrıntılı bazı rivayetleri tenkide tabi tutmadan aktarır hem de meleklerin savaşmadığına sadece kalabalığı arttırmak ve müminlere sebat üzere bulduklarına, yoksa bir meleğin dahi bütün dünya halkını helake kâfi olduğuna dair görüşleri aktarır.⁴²⁸ Bu konuda kendi kanaatini açıkça belirtmemekle beraber satır aralarından onun meleklerin bizzat savaştığı kanaatinde olduğu anlaşılmaktadır.⁴²⁹

Benzer şekilde Bedir'de Meleklerin savaşıması konusundaki ihtilafa temas eden Râzî'nin Allah Teâlâ'nın, Bedir günü melekleri indirdiği ve meleklerin kâfirlerle savaştıkları görüşünde olduğu anlaşılmaktadır. İbn Abbas'tan gelen meşhur rivayete de atıfla meleklerin Bedir'de savaştıkları, Bedir dışındaki savaşta ise sadece sayı ve destekçi olarak bulduklarını aktararak, bunun âlimlerin çoğunluğunun görüşü olduğunu ifade eder.⁴³⁰ Râzî meleklerin bizzat savaşmadığı görüşünü delillendirmeye çalışan Mûtezilî âlim Ebû Bekr el-Esamm'ı (ö. 200/816) şu ifadeleriyle reddetmiştir: "Bil ki böyle bir şüphe, ancak Kur'an ve nübüvveti inkâr eden kimseye yakışır. Ama Kur'an ve peygamberliği kabul eden kimseye, böyle bir şey söylemesi hiç mi hiç yakışmaz. Kur'an nassının bunu belirtmiş olması ve bu hususun, rivayet edilmiş olan haberlerde mütevâtir derecesine ulaşmış olması sebebiyle, el-Esamm'ın bunu inkâr etmemesi gerekirdi."⁴³¹

Sonuçta Râzî, meleklerin, kendilerine ihtiyaç hissedildiğinde savaşta bizzat orduya katıldıkları, böyle bir ihtiyaç bulunmaması durumunda ise müminlerin kalplerini güçlendirmek için bulunmalarının yeterli olacağını söylemenin de caiz olduğunu ifade ederek bu konudaki görüşleri bir bakıma telif etmiştir. Zira ona göre, Allah'ın bütün mümkinâta kadir olduğu, dilediğine hükmedebileceği ve her türlü noksanlıktan münezzehe olduğu gibi kemal sıfatları göz önünde bulundurulduğunda bu hususta bir tereddüde yer kalmayacaktır.⁴³²

Yine bir âyet-i kerimede Allah Teâlâ'nın meleklerle iman edenlere sebat vermeyi vahyettiği ifade edilmiş, kâfirlerin boyunlarının üstüne vurmaları emredilmiştir.⁴³³ Meleklerin müminlere sebat verme şekli hakkındaki rivayetlere göre melekler, müminlere simasını tanıdıkları biri kılığında gelerek, "Sevinin! Allah size yardım edecek çünkü siz O'na kulluk ederken onlar etmiyor" gibi sözler söyleyerek müminlere sebat vermişlerdir. Müşriklerin boynuna vurmakla emredilenlerin müminler, melekler veya her ikisi de olabileceği ifade edilmiştir. Meleklerin de bu gazvede cihada bilfiil iştirak etmiş oldukları görüşünde olanlara göre bu hitap, hem Müslümanlara hem de meleklerle yöneliktir. Binaenaleyh melekler de bu cihada iştirak etmek ile emrolunmuşlardır.⁴³⁴

Râzî'nin bu görüşünü teyit etme bakımından dikkat çektiği bir husus da şudur: Allah Teâlâ âyet-i kerimelerde meleklerin yardımından bahsettikten sonra, "Yardım ancak Allah'ın katındandır"⁴³⁵ buyurmak suretiyle her ne kadar müminlere yardım etmek üzere melekler indirilmişse de müminin meleklerin yardımına bağlanmayıp mutlak Gâlib, Âzîz ve Kahhâr

⁴²⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 6/371,372.

⁴²⁸ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1092.

⁴²⁹ Enfâl süresinin 9. âyetinin tefsirindeki Zemahşerî'nin şu ifadeleri bu yorumumuza temel teşkil etmiştir: "Bin (melekten) maksat meleklerin savaşanlarıdır ya da ileri gelen meleklerdir; diğer (bin)ler ise onlara tâbi olan meleklerdir." (ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1092)

⁴³⁰ er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 7/49.

⁴³¹ er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 7/50.

⁴³² er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 7/50.

⁴³³ "Hani Rabbin meleklerle vahyediyordu ki: Şüphesiz ben sizinle beraberim. Haydi, îmân edenlere sebat verin! Kâfir olanların yüreklerine elbette korku düşüreceğim. Hemen boyunlarının üstüne vurun ve onların bütün parmaklarına vurun!" (el-Enfâl 8/12)

⁴³⁴ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1100; Bilmen, *Tefsir*, 3/1166.

⁴³⁵ Â-i İmrân 3/126; el-Enfâl 8/10.

olması sebebiyle, O'nun yardımına, desteğine, muzafferiyetine, hidayetne ve kifayetine güvenip dayanması esastır.⁴³⁶ Nihayetinde Râzî'ye göre, müminlerin tevekkülleri meleklerle değil ancak Allah'a olmalıdır. Zira kulun imanı ancak, sebeplerden sonra, sebeplerin sebebi olan Allah'a tamamıyla yönelmekle kemâle erecektir.⁴³⁷ Benzer şekilde Zemahşerî ve Mâtürîdî de zaferin melekler veya diğer sebeplerle elde edilemeyeceğini ancak Allah'ın takdir ve yardımıyla tahakkuk edeceğini ısrarla vurgulamışlardır.⁴³⁸

Sonuç itibarıyla yakın dönemde Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın da ifade ettiği üzere klasik dönemde bütün Tefsir ve Siyer âlimleri Bedir Harbi'nde meleklerin indiği ve kâfirlerle harp ettiği konusunda ittifak etmiştir.⁴³⁹ Nadir de olsa Meleklerin indirildiği fakat bizzat savaşa katılmadığı görüşünde olanlar da bu görüşlerini daha ziyade tenzih kaygısıyla temellendirmişlerdir. Zira onlara göre Allah dilerse hiçbir melek göndermeden veya sadece bir melek göndererek, değil bir savaşta zafere, yerin altını üstüne getirmeye kadirdir. Fakat buna rağmen Allah meleklerle yardımı sırf bir müjde ve müminlerin kalplerini tatmin ve güvene kavuşturmak için yapmıştır.

1.2.2 Sayıları Çok ve/ya Az Göstermek Suretiyle Yapılan İlâhî Yardım

Bedir'den bahseden ayet-i kerimelerde müminlerin veya kâfirlerin sayılarının birbirlerine az ya da çok gösterilmesi de ilahi bir yardım olarak zikredilmektedir. Beyan edildiğine göre Allah Teâlâ bazen müminleri kâfirlere ziyade göstererek⁴⁴⁰ onları umutsuzluğa sevk ediyor, bazen de müminlere kâfirleri az ya da çok göstererek onlara şevk veriyordu.⁴⁴¹ Müminlere müşriklerin az gösterilmesinin sebebi anlaşılmaktadır. Fakat müşriklere müminlerin az gösterilmesi ise onların müminleri hafife alarak yeterli hazırlık yapmadan cesaret ve güvenle savaşa atılmaları, sonra da müminleri olduğundan da fazla görerek korkup dağılmaları ve böylece hezimete uğramaları hikmetine bağlanmıştır.⁴⁴²

Matürîdî, Âl-i İmrân sûresinin 13. âyet-i kerimesinin tefsirinde Bedir'deki dört mucizeden bahsettikten sonra iki tarafın birbirlerini gerçekte olduklarından farklı görmelerini de büyük bir mucize olarak tanımlamıştır. Zira ona göre burada söz konusu olan husus müşahedeye dayanmaktadır. Duyularsa algıladıkları gerçekliği yansıtır. Fakat Cenab-ı Hak hükmünü tahakkuk ettirme hikmetine binaen onların duyularını gerçeği göremez hale getirmiştir.⁴⁴³ Tam bu bağlamda Râzî de şartların yerine gelmesi, duyu organlarının sıhhatli olması halinde idrakin vacip değil mümkün olduğunu ifade eder. İşte idrakin tahakkuk etmediği bu hususi durumlar mucize gibi harikulâdeliklerin ortaya çıktığı durumlardır. Dolayısıyla ona göre de sayıların olduğundan farklı olarak idraki şeklinde bir mucizenin gerçekleşmesi imkânsız değildir.⁴⁴⁴ Fahreddin Râzî, Bedir Harbi'nde müşriklerin, müminleri yaklaşık kendi sayılarının iki misli olarak 2000 kişi veya Müslümanların sayısının iki misli olan 600 kişi olarak gördüklerini ifade etmiştir. Bir diğer ihtimal de yardım için gönderilen meleklerin müşriklere Müslüman saflarındaki askerler olarak görünmüş olmasıdır.⁴⁴⁵

⁴³⁶ er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 11/264.

⁴³⁷ er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 7/54.

⁴³⁸ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1094.

⁴³⁹ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 2/1171.

⁴⁴⁰ Âl-i İmrân 3/13.

⁴⁴¹ "O vakit ki, Allah Teâlâ onları sana rüyada az gösteriyordu. Ve eğer onları sana çok göstermiş olsaydı elbette korkardınız ve cihad konusunda ihtilâfa düşerdiniz. Fakat Allah Teâlâ (sizi) selâmete erdirdi. Şüphe yok ki O, göğüslerin içinde olanı hakkıyla bilicidir. Ve hani karşı karşıya geldiğiniz zaman gözlerinizde onları size pek az gösteriyordu ve sizleri de onların gözlerinde azaltıyordu ki, Allah Teâlâ yapılmış olan bir emri yerine getirsin. Nihayet bütün işler Allah Teâlâ'ya döndürülür." (el-Enfâl 8/43, 44).

⁴⁴² ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1148.

⁴⁴³ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/319.

⁴⁴⁴ er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 6/185.

⁴⁴⁵ er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 6/180-182.

Öte yandan Râzî'nin aktardığına göre Bedir'de, aralarında savaşta maharetleriyle tebarüz eden kimselerin de bulunduğu 950 kişiden müteşekkil müşrikler, aynı zamanda her biri zırhlı 100 atlı ve 700 deve ile savaş meydanına gelmişlerdi. Piyâde savaşçıların da bir kısmı zırhlı idiler. Buna mukabil toplam 313 kişiden müteşekkil olan Müslümalarda, iki süvâri, yalnızca 6 zırhlı ve yaklaşık 75 deve bulunmakta idi. İşte Râzî'ye göre böylesi bir durumda Müslümanların galibiyeti tabiatın hilafına gerçekleşen apaçık bir mucize idi. İlaveten Râzî'ye göre Enfâl sûresinin 7. âyetinde önceden haber verilen yardım vaadinin tahakkuk etmesi de gaybdan haber niteliği taşıdığı için haberî mucizedir.⁴⁴⁶ Zemahşerî de Allah Teâlâ'nın, sayıca az oldukları halde müşrikleri korkutmak üzere Müslümanları çok göstermesini tıpkı meleklerle yardım etmesi gibi ilahi bir yardım olarak değerlendirir.⁴⁴⁷

Öyle anlaşılıyor ki görüşlerine müracaat ettiğimiz bütün müfessirlere göre iki tarafın birbirini olduğundan çok ya da az görmeleri mûcizevî boyutu da olan ilahi bir yardımdır. Sonuç itibarıyla Bedir'de ister tabî ister tabiatüstü şekilde olsun -ki tabiat da ötesi de O'nun irade ve emrine musahhardır- Cenâb-ı Hak Müminler için korkunun yerine güveni, zayıflığın yerine kuvveti, zilletin yerine izzeti; müşrikler için ise güvenin yerine korkuyu, izzetin yerine zilleti, sayıca fazlalık, teçhizat ve maddi kuvvete rağmen zafer yerine zayıflık ve hezimetini yaratmıştır.⁴⁴⁸

1.2.3 Hafif Uyku ve Yağmur ile Arındırmak Suretiyle Yardım

Gerek Kur'an-ı Kerim'de gerekse rivayetlerde anlatıldığına göre Bedir'e doğru yola çıkarken Müslümanlar son derece endişeli münafıklar ise şiddetli bir korku içinde idi. Enfâl sûresinde anlatıldığına göre, "Sanki göz göre göre ölüme sürükleniyorlarmış gibi"⁴⁴⁹ şiddetli endişelerinden sonra Cenâb-ı Hak müminlere bir güven olarak hafif bir uyku lütfetmiştir. Müslümanları "Temizlesin ve onlardan şeytanın pisliğini (ricz) gidersin, kalplerini pekiştiresin ve onunla ayaklarını sabit kılsın" diye gökten su indirmiştir.⁴⁵⁰ Pislikten maksat şeytanın müminlerin kalbine verdiği vesvese, korku, ümitsizlik veya cünüplük olarak yorumlanmıştır. Zira Bedir'de müşrikler Müslümanlardan evvel suya ulaşmışlardı. Müslümanlar ise suyun bulunmadığı, ayaklarının kuma battığı yüksek bir tepede konaklamışlar, bazıları da uykuda ihtilam olmuşlardı. Bunun üzerine şeytan onlara "Allah'ın dostları olduğunuzu ve Resûl'ün (sas) aranızda bulunduğunu iddia ediyorsunuz, fakat müşrikler suyu ele geçirdi. Namazı bile cünüp olarak kılmak zorunda kalıyorsunuz, hak üzere olsaydınız müşrikler suyu ele geçiremezdi", diye vesvese veriyordu. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ yağmur yağdırdı ve Müslümanlar suyundan içtiler, temizlendiler ve böylece şeytanın vesvesesinden de arındılar. Kum sertleşti ve yere daha sağlam bastılar. "Ayakları yere sağlam basmak" tabiri hakiki anlamında kullanılabileceği gibi sabır, cesaret ve atılganlıklarının arttırılması anlamına gelebileceği de ifade edilmiştir. Çünkü bu hasletler savaş meydanında insanın sebatını arttırır.⁴⁵¹ Nihayetinde Allah Teâlâ, müminlere daha evvel vadettiği yardımı lütfetmiş, müşriklere ise önceden haber verdiği⁴⁵² mağlubiyet ve hezimetini tattırmıştır.

Hafif uyku ve gökten su indirerek Allah Teâlâ'nın müminlerin kalplerini pekiştirmesi ve ayaklarını sabit kılması hadisesi, zafer ve yardımın hem tabî hem de tabiatüstü boyutunun

446 er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 6/181-182.

447 ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/884.

448 el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/163, 164.

449 el-Enfâl 8/6.

450 "Yâd ediniz ki, tarafından bir eminlik olmak için sizi bir hafif uykuya daldırmaştı. Ve gökten üzerinize su indiriyordu ki, onunla sizi temizlesin ve sizden şeytanın vesvesesini gidersin ve kalplerinizi pekiştiresin ve onunla ayakları(nızı) sabit kılsın!" (el-Enfâl 8/11)

451 el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/160, 161; ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1096.

452 Rivayetlerde belirtildiğine göre Kâmer sûresinin 45. âyet-i kerimesinde yakında yenileceği bildirilen topluluk Bedir'de yenilen müşriklerdir. (el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/229)

ilahi irade, hikmet ve sünnet çerçevesinde cereyan ettiğini göstermesi bakımından son derece dikkat çekicidir.

1.3 İlahî Yardımın Sebep ve Hikmeti

Kur'an-ı Kerim'in Bedir Gazvesi'ne dair tasvirinden anlaşıldığına göre, gaybî boyutları da olması hasebiyle ilahi yardımın sebep ve hikmeti, insan tarafından bütünüyle ihata edilemese de en azından irade ve sorumluluğun gerektirdiği kadar tanınması mümkündür. Nihayetinde ilahi takdir ve hükmün bir neticesi olduğu anlaşılan yardımın biri hakkın yüceltilmesi ve batılın geriletilmesi gibi İslâm'a, diğeri ise bir lütuf ve imtihan olarak kula yönelik boyutu olduğu anlaşılmaktadır.

1.3.1 İlahi Takdir ve Hüküm

Hayır ya da şer olsun her şey O'nun takdir ve hükmüne râm olduğu gibi nihayetinde savaşlardaki ilahi yardım, ilahi rahmetten mahrumiyet, zafer, hezimet de Cenâb-ı Hakk'ın hikmetine dayanan takdiri çerçevesinde tahakkuk etmektedir. İşte Bedir Gazvesi'ni anlatan ayet-i kerimelerde sıkça vurgulanan hususlarsan biri de zaferin ancak Allah Teâlâ'nın mutlak hükmü, kudreti, iradesi hikmet ve takdiri çerçevesinde tahakkuk ettiği'dir. Mâtürîdî, Zemahşerî ve Râzî gibi farklı mezheplere mensup her üç müfessirin de dikkat çektiği üzere, zaferin meleklerin hazır bulunması, sayısı, askerlerin çokluğu, indirilen sükûnet gibi sebepler sayesinde değil, bunun ötesinde ancak "*Azîz ve Hakîm olan Allah katından*" olduğu vurgulanmıştır.⁴⁵³ Yapılan yardımların Allah'ın vaad ve iradesinin bir tecellisi olduğu ve nihayetinde bütün işlerin O'na döndürüldüğü⁴⁵⁴, yani dünyada da âhirette de her şeyin takdir ve hükmünün O'na ait olduğu vurgulanmıştır. Meselâ Ebû Cehil, Bedir günü müminlerin azlığını görünce sebepleri ölçü kabul ederek, deyim yerindeyse seküler, tabiatçı bir tarih algısıyla, "And olsun ki bugünden sonra Allah'a ibadet edilmeyecektir" demiştir.⁴⁵⁵ Fakat sonuçta müminler galip gelmiş, İslâm genişleyerek devam etmiş, bütün dinler üzerine zahir olmuş fakat o gün Ebu Cehil'in sonu olmuş, Mekke müşrikleri ağır bir darbe almıştır.

Bedir'de Mekkelî müşriklerin gücü kırılıp, esir alınmalar başlayınca Müslümanlardan bazıları, "Ben öldürdüm, ben esir ettim" diyerek zaferi kendilerine mal etmek suretiyle övünmeye başlaması üzerine, "*Sonra onları siz öldürmediniz lakin Allah Teâlâ öldürdü. Ve attığın vakit sen atmadın, fakat Allah Teâlâ attı*"⁴⁵⁶ mealindeki ayet-i kerime nazil oldu. Rivayete göre Kureyş bütün gösterişiyle Bedir'e doğru yaklaşınca Hz. Peygamber (sas)'in duası üzerine Cibrail (as) gelerek "Toprakta bir avuç al ve onlara fırlat" dedi. Hz. Ali'nin (ra) vadiden topladığı çakıl taşlarını Hz. Peygamber, "Yüzleri kararsın!" diyerek müşriklerin yüzüne attı. Müşrikler gözleriyle meşgul olurken hezimete uğradılar. İşte bunun üzerine "*Onları siz öldürmediniz...*" buyuruldu. Çünkü melekleri indiren, müşriklerin kalbine korku salan, zafer ve yardımı irade eden, müminlerin kalbindeki korku ve endişeyi giderip onları yüreklendiren hep Allah Teâlâ idi. Onun için her ne kadar zahirde taşı Hz. Peygamber (sas) atmışsa da hakikatte onun tesirini yaratan Allah Teâlâ olduğundan beşer takatının üstünde böyle büyük bir sonuç hâsıl olmuştur.⁴⁵⁷

Yine ayet-i kerimede öldürenin ve atanın müminler değil Allah Teâlâ olduğuna vurgu yapılmasından hareketle Kelamcı müfessirler insan fiillerine dair birtakım yorumlarda bulunmuşlardır. İmam Mâtürîdî burada ilahi irade ve kudreti izah ederken şu görüşleri serdedir: 1. Nihayetinde onları öldüren sizin attığınız ok değil Allah Teâlâ'dır. Yani ruhun

⁴⁵³ Âl-i İmrân 3/126; el-Enfâl 8/10. Tefsir için bk. el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/160; ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1060, 1062.

⁴⁵⁴ el-Enfâl 8/44.

⁴⁵⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/227, 228.

⁴⁵⁶ el-Enfâl 8/17.

⁴⁵⁷ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1104.

çıkarılması kulun değil Allah Teâlâ'nın fiilidir. 2. Oku atma da buna benzer; kişi her ne kadar oku kendisi atıyorsa da okun hedefine ve gayesine ulaşması ancak O'nun yaratmasıyla olur. Zira kişi oku attığında artık onu geri döndürme kudretine sahip değildir. Eğer fiil bütünüyle kula ait olmuş olsaydı kulun onu döndürmeye de muktedir olması gerekirdi. 3. Sayı ve teçizatının azlığına rağmen Müslümanlar, müşrikleri ancak Allah'ın takdiri ve yardımıyla zelil kıldılar. 4. Burada Hz. Peygamberin (sas) attığı o bir avuç toprağı Hz. Peygamber attı ise de onun tesirini Allah yarattı. Sonuç itibariyle bu fiillerin tümü Allah'a nispet edilmiştir.⁴⁵⁸ Benzer şekilde Râzî de bu ifadeleri fiillerin Allah tarafından yaratıldığına delil olarak değerlendirmiştir. Zira ona göre "Attığın zaman sen atmadın" ifadesinde fiil hem Hz. Peygamber'e (sas) izafe edilmiş hem de ondan nefyedilmiştir. Râzî'ye göre burada fiil kesb yönüyle Hz. Peygamber'e (sas) yaratma bakımından da Allah'a atfedilmiştir.⁴⁵⁹

Müfessirlerin bu yorumlarının, Ehl-i sünnetin fâil-i muhtar Allah tasavvuru ve tevhid akidesinin gereği olarak gördüğü kulların fiilleri hakkındaki fiili kesb yönünden kula, yaratma bakımından Allah'a atfeden görüşleri ve istitâatın fiille beraber olduğu yaklaşımlarından başka, mütevellit fiillerin yaratıcısının Allah Teâlâ olduğu gibi Ehl-i sünnetin genel tasavvuruna muvafık olduğunu görüyoruz. Öte yandan Zemahşerî'nin de Ehl-i sünnet müfessirleri gibi atma fiilinin tesirini yaratanın ve hakiki failinin Allah olduğunu ifade etmesi dikkate değerdir.⁴⁶⁰

Sırf sebeplere dayanma ve güvenmenin doğuracağı menfi sonuçlar bakımından Kur'an-ı Kerim'de bahsi geçen Huneyn örneği de dikkate değerdir. Mekke'nin Fethi'nin akabinde Müslümanlardan bazıları, sayı ve maddi güç gibi maddi sebepler bakımından üstün olmalarının vehmettiği güven ve kibirle "bugün asla yenilmeyiz" dedikleri rivayet edilmiştir. Fakat âyet-i kerimede de ifade edildiği gibi bu güven mağlûbiyetlerinin sebebi olmuş, o geniş vadi kendilerine dar gelmiş ve hezimete uğrayarak, arkalarını dönüp kaçmaya başlamışlardı.⁴⁶¹ Sadece Hz. Peygamber (sas) ve devesinin yularını tutan Abbâs (ö. 32/653) ve amcaoğlu Ebu Süfyân b. el-Hâris (ö. 20/641) onun karargâhında sabit-kadem kalmıştı. Zemahşerî onun bu sebatını peygamberliğinin delillerinden biri olarak takdim eder. Daha sonra Hz. Peygamberin duası ve çağrısıyla Müslümanların yeniden toparlanmaları üzerine Allah Teâlâ, resulü ve müminler üzerine sükûnet sebebi olan rahmetini indirdi. Onların "görmediği ordular" ile kendilerini destekledi⁴⁶² ve Müslümanlar ancak O'nun yardımıyla zafere nail oldular. Zemahşerî onların görmediği ordulardan maksadın alaca atlar üzerinde beyaz kıyafetlerle indirilen melekler olduğunu, yine âyetteki "birçok savaş meydanında" (fi mevâtine kesîratın) ifadesiyle Bedir, Uhud, Hudeybiye, Hayber ve Mekke'nin fethi gibi savaşların kast edildiğini ifade etmiştir. Yani bu ilahi yardım sadece Bedir veya Huneyn'de değil Müslümanların liyakat kesbettiği ve ilahi hikmet ve iradenin münasip gördüğü bütün savaşlarda tahakkuk etmiştir.⁴⁶³ İmam Mâtürîdî de Huneyn günü yenilginin sebebinin bazı Müslümanların sayıca çokluğuna güvenmeleri olduğunu, hâlbuki bu çokluğun hiçbir yararı olmadığını ifade ettikten sonra zaferin ancak O'nun yardımı ve lütfuyla olduğuna dikkat çekmektedir.⁴⁶⁴

İlâhî takdir ve yardıma dair bu tasavvurun tabii neticesi olarak da müminlere, gerçek muhafızları olan Cenâb-ı Hakk'a güvenmeleri ve tevekkül etmeleri emredilmiştir.⁴⁶⁵ Bu sebeple her ne kadar melekler müminlere destek olmak için indirilmiş ise de müminin

⁴⁵⁸ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/169, 170.

⁴⁵⁹ er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 11/278.

⁴⁶⁰ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1104.

⁴⁶¹ et-Tevbe 9/25.

⁴⁶² et-Tevbe 9/26.

⁴⁶³ Bk. ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 3/48-52.

⁴⁶⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/363, 364.

⁴⁶⁵ "O vakit ki, sizden iki zümre dağılmaya yüz tutmuştu. Hâlbuki onların muhafızı Cenâb-ı Allah'tır. Ve müminler ancak Allah'a sığınıp dayansınlar." (Âl-i İmrân 3/122)

yapması gerekenin meleklerle güvenip dayanmak değil, tedbir ve liyakatinden sonra mutlak galip ve yenilmez olan Allah'ın yardımına, desteğine, muzafferiyetine, hidayetine ve kifayetine tevekküldür.⁴⁶⁶

1.3.2 Hakkı Üstün Batılı Geçersiz Kılma

Hak ile batıl arasındaki mücadelenin âdeta timsali olan Bedir'deki ilahi yardımın bir hikmeti de Allah Teâlâ'nın batıla karşı hakkı, kâfire karşı mümini desteklemesi ve üstün kılma iradesidir. Zira ilgili âyet-i kerimelerde açıklandığı üzere, Allah Teâlâ'nın muradının hakkı hâkim kılmak ve inkâr edenlerin kökünü kazımak, dinini imar etmek, Hakk'ı yüceltmek gibi vesile olduğunda kulu da iki cihan saadetine ulaştıracak yüce gayeler idi.⁴⁶⁷ Benzer şekilde yine Bedir hakkında nazil olduğu rivayet edilen bir âyet-i kerimede insanların dünya menfaatini istediği Allah Teâlâ'nın ise onlar için âhireti murat ettiği⁴⁶⁸ hatırlatılır. Mâtürîdî'nin ifade ettiğine göre neticede onların kendileri için dilediği değil, Allah Teâlâ'nın onlar için dilediği gerçekleşmiştir. Zira O müminler için ahireti, kâfirler için ise cehennemi dilemiş ve sonuç da öyle tahakkuk etmiştir.⁴⁶⁹ Zira bir başka ayette ifade buyurulduğu üzere Allah Teâlâ kâfirlerin âhirette hiç nasibi olmamasını murat etmektedir.⁴⁷⁰ Öte yandan Allah Teâlâ takdiri ve muradı üzere sayısının azlığına, silahlarının yetersizliğine rağmen Müslümanları galip ve aziz, sayılarının çokluğu ve gücüne rağmen kâfirleri mağlup ve zelil kıldı. Müslümanlara kervandaki ganimetlerden ziyadesini, yardımıyla destekleyerek onlara zafer nasip etti.⁴⁷¹

İşte bütün bu ilahi yardım ve zafer hükmünün hikmeti, "*Mücrimlerin hoşuna gitmese de hakkı ispat ve batılı iptal etmek*"⁴⁷² yani İslâm'ı sabit ve üstün kılmak, şirk ve küfrün batıllığını ortaya çıkarıp yavaş yavaş yok etmek olarak beyan edilmiştir.⁴⁷³

Yine âyet-i kerimelerde ifade edildiğine göre Allah Teâlâ Bedir'de melekleri vasıtasıyla yardımı "*Kâfirlerin bir kısmının kökünü kazısın ve onları mağlup etsin de umutsuz oldukları hâlde geri dönüp gitsinler*"⁴⁷⁴ yani hedeflerine ulaşmadan mağlubiyetle dönsünler diye yapmıştır.⁴⁷⁵ Zira Bedir'de Mekkeli müşriklerin ileri gelenlerinden yetmiş kişi katledilmiş ve yetmiş de esir alınmıştır. Böylece müminler vasıtasıyla Allah onları hezimete uğratarak perişan etmiş, Zemahşerî'nin ifadesiyle adeta "ciğerlerini yakmıştır."⁴⁷⁶ İşte Bedir'de kâfirlerin başına gelen vurulma, öldürülme, mağlubiyet gibi dünyevi cezaların⁴⁷⁷ sebebi Allah ve resulüne karşı cephe almaları, karşı gelmeleri sebebiyledir.⁴⁷⁸ Fakat bu sadece dünyada peşinen tadımlık olan bir cezadır, ahirette ise ayrıca cehennem azabı vardır.⁴⁷⁹ Buna mukabil müminlerden beklenen ise zaferin, sayısı çok olan savaşçılar, melekler, kalplerin tatmini sebebiyle değil, "*Ancak Azîz, Hakîm olan Allah Teâlâ tarafından*" olduğunu idrak etmeleridir.⁴⁸⁰

⁴⁶⁶ er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 11/264.

⁴⁶⁷ "Ve hani Allah Teâlâ size iki tâifeden birini 'Şüphesiz o sizindir' diye vadedmişti. Siz ise kuvvet sahibi olmayanın sizin olmasını arzu ediyordunuz. Hâlbuki Allah Teâlâ emirleriyle hakkı açığa çıkarmayı ve kâfirlerin arkasını kesmeyi irade buyuruyordu." (el-Enfâl 8/7.)

⁴⁶⁸ "Hiçbir peygambere yeryüzünde tamamen kuvvetlenmedikçe esirler edinmesi uygun değildir. Siz dünya menfaatini istersiniz. Allah Teâlâ ise ahireti irade buyurur. Ve Allah Teâlâ Azîz'dir, Hakîm'dir." (el-Enfâl 8/67)

⁴⁶⁹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/257, 258.

⁴⁷⁰ Âl-i İmrân 3/176.

⁴⁷¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/157; ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1086.

⁴⁷² el-Enfâl 8/8.

⁴⁷³ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1088.

⁴⁷⁴ "Tâ ki, o küfredenlerden bir kısmını kessin veya onları mağlup etsin de, umutsuz oldukları hâlde geri dönüp gitsinler." (Âl-i İmrân 3/127.)

⁴⁷⁵ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/371, 372.

⁴⁷⁶ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1062.

⁴⁷⁷ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1100.

⁴⁷⁸ el-Enfâl 8/13.

⁴⁷⁹ el-Enfâl 8/14.

⁴⁸⁰ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1060; el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/470.

1.3.3 İlahi Lütuf ve İmtihan

Kur'an-ı Kerim'de genel olarak cihadın hikmetlerinden birinin de müminlerden cihad eden ve sabredenlerin durumlarını ortaya çıkarmak üzere bir imtihan (belâ) olduğu ifade edilmiştir.⁴⁸¹ Bedir Gazvesi'ndeki ilahi yardım da aynı zamanda Allah'ın müminlere bir imtihanı ve lütfu olarak tarif edilmiştir. Bir âyet-i kerimede⁴⁸², Bedir'deki ilahi yardım "belâ-i hasene" olarak tavsif edilmiştir. Zira yardımla Allah Teâlâ müminlere güzel bir bağış ve ihsanda bulunmuştu.⁴⁸³ Kur'ân-ı Kerim'de "belâ" kavramı daha ziyade ilahi imtihan anlamında kullanılsa da müfessirlerin çoğuna göre bu âyet-i kerimede "belâ" ile Allah'ın nimeti ve lütfu kast edilmiştir. Buna göre Allah Teâlâ müminlere yardım, ganimet ve sevap ile büyük bir nimet ikram etmiştir.⁴⁸⁴

Nihayetinde ilahi kudret, takdir ve yardımla gerçekleşen zafer, âyet-i kerimede Cenâb-ı Hak'tan müminlere "belâ-i hasene" yani güzel bir lütuf ve imtihan olarak da anlaşılmış ve aynı zamanda "kâfirlerin hilesini boşa çıkarmak"⁴⁸⁵ hikmetine işaret kabul edilmiştir. Buna göre mümin, bütün başarıları Cenâb-ı Hak'tan bilmek, O'na tevvekkül etmek suretiyle nimetin şükrünü eda edecek ve imtihanı kazanacaktır. Allah kullarını zaferle nimetlendirdiği ve imtihan ettiği gibi mağlubiyetle de imtihan eder. Zira O Bedir'de kullarını yardım ve zaferle imtihan ederken Uhud'ta ise yine takdiri ve hikmeti çerçevesinde onlara mağlubiyeti de tattırmıştır. Böylece Allah Teâlâ müminle münafığı birbirinden ayırmak, birinin imanını diğerinin nifakını ortaya çıkarmak için cihadı aynı zamanda bir imtihan vesilesi kılmıştır.⁴⁸⁶

Mâtürîdî imtihan olması bağlamında cihad ile diğer ibadetler arasında şöyle bir farka işaret eder: Allah cihadı kendi varlığının veya nübüvvetin delillerinden kılmış olabilir ki insanlar yardım ve zaferin başkasından değil ancak Allah'tan olduğunu bilsinler. Böylece O hak ile batılı ve hak üzere olanla batıl üzere olanı da ortaya çıkarmıştır.⁴⁸⁷

1.4 İlahi Yardıma Liyakat Kesbetmek

Zafer ya da mağlubiyetin ilahi takdir ve yardımla irtibatı kulun tedbirini ve liyakatini değersizleştirmez. Zira İslâm'ın inanç esaslarından biri olan kader inancına da mutabık olarak Allah takdirine hükmederken kulun tedbir ve liyakatini de dikkate alır. Tedbir kuldan takdir Allah'tandır. Takdir tedbiri manasızlaştırılmaz, tam aksine tedbir kulun şahsi kaderini tayin eder.

Cihatta kulların tedbiri konusunda ilk akla gelen Enfâl sûresinin 60. âyet-i kerimesinde, müminlere Allah'ın ve Müslümanların gizli ya da açık düşmanlarını caydırmak üzere güçlerinin yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlamaları emredilmiştir.⁴⁸⁸ Bilinen yani açık düşmanlarla Mekkelilerin, yalnızca Allah'ın bildiği düşmanlarla da Yahudilerin, münafıkların, Farisîlerin veya kâfir cinlerin olabileceğine dair rivayetler varit olmuştur.⁴⁸⁹ Ayet-i kerimenin nüzul sebebine dair rivayetlere göre, Bedir'e çıkarken Müslümanlar yeterince silah ve kuvvet hazırlama imkânı bulamamış fakat O'nun emrine itaat ederek savaş

⁴⁸¹ "Celâlim hakkı için sizi imtihana tâbi tutacağız, tâ ki sizden mücahitler ile sabredenleri bilelim ve durumunuzu ortaya çıkarmak için sizi deneyelim." (Muhammed 47/31.)

⁴⁸² el-Enfâl 8/17.

⁴⁸³ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1106.

⁴⁸⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/169, 170; ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1104; er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 11/279.

⁴⁸⁵ "Bu böyledir. Ve şüphe yok ki, Allah Teâlâ kâfirlerin hilesini boşa çıkarıcıdır." (Âl-i İmrân 3/18.)

⁴⁸⁶ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1122.

⁴⁸⁷ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/324, 325.

⁴⁸⁸ "Siz de onlara karşı gücünüzün yettiği her kuvvetten ve bağlı atlardan hazırlayınız. Bununla Allah Teâlâ'nın düşmanını ve sizin düşmanınızı ve onlardan başka sizin bilmeyip Allah Teâlâ'nın bildiği diğerlerini korkutursunuz. Hem her neyi Allah yolunda infak ederseniz size tamamen ödenir ve siz asla zulme uğratılmazsınız." (el-Enfâl 8/60)

⁴⁸⁹ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 2/1166.

meydanına çıkmışlardı. Mâtürîdî ve Râzî'ye göre Allah Teâlâ bu âyet-i kerimede Müslümanlara, İslâm düşmanlarına karşı her daim cihada hazırlıklı olmalarını emretmiştir.⁴⁹⁰ Hak ile batılı, haklı ile haksızı birbirinden ayırmak için bir işaret kılındığından Bedir bu konuda istisna addedilmiştir. Fakat Allah Teâlâ her ne kadar müminleri vasıtasız olarak düşmana galip kılmaya kadir ise de bu âyette sebeplere riayeti emretmiştir. Zira O ölümü de hayatı da dilediğinde sebepsiz yaratmaya kadir olduğu, hatta yarattığı bilindiği halde yine de ölüm ve hayat gibi âlemdeki işleri genelde sebeplere bağlamıştır.⁴⁹¹

Özetle ilahi yardım ve zafer konusunda nihayetinde belirleyici olan Allah'ın takdiri olmakla birlikte, önceden bu takdiri bilmeyen kulun mükellefiyeti, savaşa hazırlık, zamanı geldiğinde Allah'ın cihad konusundaki emirlerine boyun eğerek cihada iştirak ve cihad meydanında sabır ve sebat, sonra da tevekkül etmektir. Anlaşılacağı üzere Bedir, cihadın akibetinin maddi sebeplerle mukayyet olmadığına timsalidir. Bundan sonraki başlıklarda Allah'ın yardımına ve zafere lâayık olmak için Kur'an-ı Kerim'in Bedir anlatımında dikkat çekilen bazı hususlar ele alınmıştır.

1.4.1 İman ve İmanın Hasılası Olan Bazı Hasletler

Malum olduğu üzere iman, dünyada Allah'ın rızasına ve yardımına, ahirette ise rahmet ve mükâfatına nail olmanın ön şartı olup müminlerin şeref ve kuvvet bakımından kâfirler üzerine galip olmalarına vesile olan en mühim haslettir. İslâm nazarında müminin İslâm davasına bağlanarak, sırf Allah rızası için harbe atılmış olması kâfir karşısındaki en önemli üstünlüğüdür. Bu nedenle Bedir hakkında nazil olduğu rivayet edilen bir âyet-i kerimede müminlerin kendilerinin on misli olan kâfir bir topluluğa galip gelebileceği ifade edilir.⁴⁹² Zira kâfirler hak ve hakikatten gafil olarak, hamiyet ve taassup, bedeni ve dünyevi hırslarla savaşa atılırlar. Onlar hayatı da saadeti de bu dünyadan ibaret gördükleri için dünya hayatına dört elle sarılırlar ve yalnız maddî kuvvetlerine güvenirlenir. Müslümanlar ise bütün bunlara ilaveten Cenâb-ı Hakk'a sığınır, ona tevekkül ve niyaz ederler, öldükten sonra da mükâfat veya azap üzere devam edecek bir hayata iman ederler. İşte bu sebeple Müslümanlar kâfirlere nazaran galibiyete daha layıktırlar.⁴⁹³ Mümin kesin olarak bilir ki, Allah'ın yardım ettiği kişiyi mağlup, perişan ettiği kimseye de yardım edecek kimse yoktur.⁴⁹⁴ Onun için müminler endişe ve umutsuzluğa kapılmazlar.⁴⁹⁵ Özetle iman ve tevekkülün, modern dönemde çoğu zaman dile getirildiği gibi, mümin için sebepleri ihmale götürecek bir zaaf değil, tasavvuru sebeplerle sınırlı olan kâfire karşı onun en ayrıcalıklı kuvveti ve üstünlüğü olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de sabır ve sebat sahibi müminlerin kâfirlere karşı potansiyelinin bire on olduğu ifade edilmiştir. Fakat akabinde müminlerin zaafı sebebiyle oran bire iki olarak düşürülmüştür.⁴⁹⁶ Bu bağlamda Cenâb-ı Hakk'ın kullarının yükümlülüğünü hafifletmesi bir rahmet ve lütuf olarak değerlendirilmiştir. Zira nefisler O'na aittir; O onları dilediği gibi imtihan edebilir. Âyet-i kerimede işaret edilen sabır, nefsin şehvet ve zevklere karşı dizginlenmesi veya müminin nefsinin düşmanla savaşmaya hazırlanması ve

⁴⁹⁰ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/247, 248; er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 11/350.

⁴⁹¹ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/247, 248.

⁴⁹² "Ey Peygamber! Müminleri cihada teşvik et. Eğer sizden sabreden yirmi kişi olsa iki yüz (kişiye) galip olurlar. Ve eğer sizden yüz kişi olsa, kâfir olanların binine galip gelirler. Çünkü şüphe yok ki, onlar hakkı anlamaz bir kavimdirler." (el-Enfâl 8/65.)

⁴⁹³ Bilmen, *Tefsir*, 3/1211.

⁴⁹⁴ el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 2/448.

⁴⁹⁵ ez-Zemahşerî, *Keşşâf*, 1/1056.

⁴⁹⁶ "Şimdi Allah Teâlâ sizden (yükü) hafifletti ve bildi ki sizde muhakkak bir zaaf vardır. Artık sizden sabreden yüz kişi olursa iki yüz kişiye galip olurlar. Ve eğer sizden bin kişi bulunursa, Allah Teâlâ'nın izniyle iki bin kişiye galip gelirler. Ve Allah Teâlâ sabredenlerle beraberdir." (el-Enfâl 8/66.)

bu konudaki sebatı olarak tefsir edilmiştir.⁴⁹⁷ Bazı âyet-i kerimelere⁴⁹⁸ de işaret edilerek sabrın nihayetinde iman olarak tefsir edilebileceği de ifade edilmiştir.⁴⁹⁹ Zemahşeri ise müminlerin zafere liyakatini, onların basiretle savaşmaları ve Allah'tan zafer ve yardımı celp edecek işler yapmalarıyla izah eder.⁵⁰⁰

İmandan sonra ilahi yardıma liyakatin göstergesi olarak, aslında her biri imanın hasılası olan *sabır, sebat, şükür, zikir, takva, kardeşlik* ve *tevekkül* gibi hasletler zikredilir. Zira Allah'ın emirlerini yerine getirme konusunda sabırlı olan ve nehyettiği hususlardan sakınan herkes, O'nun koruması altında olur; böyle kimselere, kâfirlerin tuzakları ve hilekârların hilesi zarar vermez."⁵⁰¹

Müminlerin tedbir ve gayreti ile Allah'ın takdiri arasındaki irtibata dikkat çeken bazı âyet-i kerimelerde düşmanla karşı kaşıya gelindiği vakit *sebat* ve *zikir* emredilmiş⁵⁰² arkasını dönüp kaçmak yasaklanmıştır.⁵⁰³ Bu sebeple Müslümanların en zor, meşgul ve kederli zamanlarında bile Allah'ı anması, O'nun adıyla yardım dilemesi ve her daim müteyakkız ve âgah olması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁰⁴

Zira Allah Teâlâ müminlere, sayılarının çokluğuna, sahip oldukları kuvvete ve savaş hazırlıklarına değil, bilakis O'na tevekkül etmeleri ve güvenmeleri gerektiğini, çaresiz, sayıca az ve zayıf oldukları halde, Bedir'de Müslümanlara yardım olarak melekleri gönderdiğini ve onlara zaferi müyesser kıldığını hatırlatır. Uhud'da ise kuvvetlerine ve sayılarının çokluğuna güvenmeleri onların hezimetine yol açmıştır.⁵⁰⁵ Bedir'de gelen yardımın Uhud'da gelmemesi ise ilahi takdire tesir eden bazı Müslümanların ganimete meyletmeleri ve Hz. Peygamberin emrine muhalefet etmeleri gibi sebeplere bağlanmıştır. Eğer müminler zaaf göstermeseydi Allah melekleriyle yardımını esirgemezdi.⁵⁰⁶ Böylece, *sabır* ve *sebat* gösteren müminlere kâfirlerin hilelerinin zarar vermeyeceğini⁵⁰⁷ ve müminlerin ancak Allah'a tevekkül etmeleri gerektiğini⁵⁰⁸ beyan eden önceki ayetlerin mesajı Bedir misaliyle tekid edilmiştir.⁵⁰⁹ Öyle anlaşılıyor ki bu âyet-i kerimelerde ilahi yardım ile müminlerin sabır ve takvası yani liyakati arasında doğrudan alaka kurulmaktadır.⁵¹⁰

Özetle Allah'ın dinini, hak ve adaleti hâkim kılmak ve ilahî rızayı kazanmak gayesiyle, elden gelen tedbirleri aldıktan sonra, hak olan dava etrafında *iman, itaat* ve *umutla, birlik* ve *beraberlik* içinde kenetlenmiş olarak *tevekkül, dua* ve *zikirle* kâfire karşı *sebat* ve *sabırla* cihada atılmak ilahi yardıma liyakatin başlıca sebepleri olarak takdim edilmiştir.⁵¹¹ Allah'ın yardımının her daim müminlerle beraber olduğu açıkça ifade edildiğine göre, tasavvur ve imkânları maddi sebepler dünyasıyla sınırlı olan kâfirin bu düzeydeki tek gücü müminin itikâdi, zihni ve ahlâki zaafı, yani liyakatsizliği olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

497 el-Mâtürîdî, Te'vilât, 5/255, 256.

498 Hûd 11/11.

499 el-Mâtürîdî, Te'vilât, 5/255, 256.

500 ez-Zemahşeri, Keşşâf, 2/1170.

501 "Size bir nimet isabet ederse onları mahzun eder. Size bir fenalık dokunursa onunla sevinirler. Eğer sabreder ve sakınırsanız onların hileleri size hiçbir şey ile zarar vermez." (Âl-i İmrân 3/120.)

502 "Ey îmân edenler! Bir ordu ile karşılaştığınız zaman artık sebat ediniz ve Allah Teâlâ'yı zikrediniz ki felaha erişesiniz." (el-Enfâl 8/45)

503 el-Enfâl 8/16.

504 er-Râzî, Mefatihü'l-gayb, 11/327; ez-Zemahşeri, Keşşâf, 2/1150.

505 el-Mâtürîdî, Te'vilât, 2/469; ez-Zemahşeri, Keşşâf, 1/1056.

506 ez-Zemahşeri, Keşşâf, 1/1058.

507 Âl-i İmrân 3/120.

508 Âl-i İmrân 3/122.

509 er-Râzî, Mefatihü'l-gayb, 7/42.

510 ez-Zemahşeri, Keşşâf, 1/1060.

511 Murat Sülün, Kur'an-ı Kerim Açısından Allah'ın Yardımı Peygamber'in Zaferi (İstanbul: Siyer Yayınları, 2020), 158, 159.

1.4.2 İlahi Yardımdan Mahrumiyete Vesile Bazı Tavırlar

Bedir'de ilahi yardımla zafere muvaffak olan Müslümanların Uhud'da bu yardımdan mahrum kaldıkları ve mağlubiyeti tattıkları Kur'an-ı Kerim'de beyan edilir ve "Bu musibet nereden?" diyenlere, "O kendi nefisleriniz tarafındandır",⁵¹² diye karşılık verilmek suretiyle mağlubiyette kulun mesuliyetine ve liyakatsizliğine dikkat çekilir. Akabinde müminlere isabet eden musibetin Allah'ın izniyle ve kimlerin de gerçekten iman ettiğini ve kimlerin münafık olduğunu ortaya çıkarmak üzere gerçekleştiği ifade edilerek⁵¹³ mağlubiyetin ilahi takdir ve hikmet boyutuna işaret edilir. Böylece mağlubiyetin biri kulun *kesb* ve tedbiri diğeri Allah'ın *takdir* ve *yaratması* olan iki tarafına temas edilir.

Mâtürîdî'ye göre mağlubiyet musibeti bazı müminlerin Allah resûlünün emrine muhalefet ederek mevzilerini terk etmeleri sebebiyle veyahut bir imtihan vesilesi olarak müminlerin başına gelmiştir. Böylece âyet-i kerimede bazıların, mağlubiyetteki sorumluluklarını inkâr etmeleri veya Yaratıcı'larının kendilerini hikmet ve iradesi mucibince imtihan etmesini yadırgayarak "Bu neden başımıza geldi", demeleri sebebiyle ilahi kınamaya maruz kalmış olabilecekleri ifade edilmiştir.⁵¹⁴

Müminlerin başına gelen mağlubiyet musibetinin Allah'ın izni ile olmasından maksat ise Allah'ın ilmi ve iradesi yani takdiri çerçevesinde olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Çünkü insanlar muhtemelen zafer ve galibiyetin askerlerin sayıca çokluğu, kuvvetle veya savaş hazırlıklarıyla elde edildiğini düşünüyorlardı. Böylece Allah Teâlâ zaferin ancak ilahi takdir ve yardımla tahakkuk edeceğini anlamaları için onlara böyle bir mağlubiyet tattırmıştır.⁵¹⁵

Yine zafere liyakat bağlamında değerlendirilebilecek bir başka âyet-i kerimede, Allah'a ve resulüne itaat emredilmiş, Müslümanların birbiriyle çekişmesi, güç veya zaferin (rîh) elden kaçırılmasına bir vesile olarak zikredilmiştir.⁵¹⁶ Zira ihtilaf nefrete, çekişme ve ayrılığa sebep olur. Sonra da Müslümanların devleti, haşmet ve kuvveti, hâkimiyeti elden çıkar. İlahi yardım ve galibiyet rüzgârları esmez olur. Nitekim Uhud Gazvesi'nde Müslümanlar arasında zuhur eden bir münazaa onların ilahi yardımdan mahrumiyetlerine sebep olmuştu. Binaenaleyh Müslümanlar, daima dayanışma ile hareket ederek Cenâb-ı Hak'tan kendilerine yardım vesilesi olacak rüzgârların esmesini temenni etmelidirler. Rivayete göre zafer Allah'ın gönderdiği bir rüzgârla tahakkuk edermiş. Nitekim bir hadîs-i şerifte "Ben sabah rüzgârıyla nusrete nâil oldum, Âd kavmi ise kasırga (debur) rüzgârıyla helâk olmuştur",⁵¹⁷ diye buyurulmuştur.⁵¹⁸ Râzî'ye göre de çekişme Müslümanların dağılmasına ve zayıflamaya, neticede devlet, ilahi yardım ve zafer olarak tefsir edilen rüzgârın kesilmesine sebep olur.⁵¹⁹

Bir başka âyet-i kerimede de yardıma muvaffakiyet için Müslümanlar savaşa çıkarken, müşrikler gibi çalım satmak ve insanlara gösteriş yapmaktan men edilmişlerdir.⁵²⁰ Tefsirlerde bu bağlamda aktarılan rivayetlere göre bu âyet-i kerimede, Kureyş'in kervânı korumak üzere yola çıkarken ve daha sonra Bedir'deki tavırları kast edilmiştir. Bedir Gazvesi sırasında Mekke'de bulunan İslâm düşmanı müşrikler, Şam'dan gelen ticaret kafilesini Müslümanların saldırısından kurtarmak maksadıyla Mekke'den çıkmış Cuhfe denilen mevkie gelmişlerdi. Kafilenin selâmet üzere olduğunu haber aldıkları hâlde yine geri dönmemişlerdir. Ebû Cehil

512 "Ne zaman ki size bir musibet isabet etti, hâlbuki siz onun iki katını düşmanlarınıza isabet ettirmiş idiniz, "Bu musibet nereden mi?" dediniz. De ki: "O kendi nefisleriniz tarafındandır." Şüphe yok ki, Allah Teâlâ her şeye Kadîr'dir." (Âl-i İmrân 3/165.)

513 Âl-i İmrân 3/166, 167.

514 el-Mâtürîdî, Te'vilât, 2/522, 523.

515 el-Mâtürîdî, Te'vilât, 2/522, 523.

516 "Ve Allah Teâlâ'ya ve Resûlüne itaat edin ve birbirinizle çekişmeyin, sonra devletiniz gidiverir, o hâlde sabrediniz. Şüphe yok ki, Allah Teâlâ sabredenlerle beraberdir." (el-Enfâl 8/46)

517 Buhârî, "Ehadisu'l-enbiyâ", 8; Müslim, "Salâtü'l-istiskâ", 4.

518 el-Mâtürîdî, Te'vilât, 5/233; ez-Zemahşerî, Keşşâf, 2/1150; er-Râzî, Mefatihü'l-gayb, 11/328.

519 er-Râzî, Mefatihü'l-gayb, 11/328.

520 el-Enfâl 8/47.

ile yardımcıları, müminlere, Hz. Peygambere ve İslâm'a düşmanlığı sebebiyle Bedir mevkiine kadar gitmekte ısrar etmişlerdir. Oraya gidip nankörlük, kibir ve gösterişle ziyafetler vermeye, işret yaparak şiirler söylemeye, cariyeleri oynatıp zevk yapmaya, insanların İslâmiyet'i kabulüne mâni olmaya karar verdiler. Onların nankörlüklerinin, genelde Allah'ın lütuf ve nimetlerine, özelde ise O'nun kendilerine en büyük lütuf ve nimeti olan Rahmet Peygamberi'ne karşı düşmanca tavırları olduğu ifade edilmiştir. Fakat Cenâb-ı Hak onların bu emellerini tersine çevirmiş, onları mağlûp ettirmiş ve matemler içinde bırakmıştır. Gayrimeşru amellerin, Hakk'a karşı kibirlenmenin ve çalım satmanın neticesi bundan başka bir şey değildir. İşte âyet-i kerimede Müslümanlar zaferin de mağlûbiyetin de Allah'tan olduğunu unutarak müşrikler gibi kibre kapılmamaları hususunda uyarılmışlardır.⁵²¹

Sonuç itibariyle *küfür*, *şirk*, Allah'tan gayrısına dayanmak, savaş tedbirlerine riayet etmemek, dünyalık peşinde koşmak, komutanın emrinden çıkmak, itaatsizlik, tefrika, çekişme, yılgınlık, korkaklık, gevşeklik, umutsuzluk, güvensizlik, arkasını dönüp kaçmak, kibir ve gösteriş gibi hususlar⁵²² Allah'ın yardımından ve zaferden mahrumiyete vesile olarak görülmüştür.

2. Modern Dönemde İlahi Yardımın Sünnetine Dair Bazı Farklı Okumalar

Materyalist, pozitivist, rasyonalist ve tabiatçı bir metafiziğe dayanan Batı Aydınlanması ve modernleşmesinin, 19. ve özellikle 20. yüzyıldan itibaren bazı Müslüman aydınlar üzerinde tesirleri görülmeye başlamıştır. Batı'dan esen sert rüzgârların etkisi ve ayartmasıyla çağın felsefi/itikadi temelleri yeterince sorgulanmadan kader inancı insanın özgürlüğüne, mucizeler de akıl ve bilime aykırı olarak görülmeye başlanmış ya tümünden reddedilmiş ya da İslâm ilim geleneğinde üzerinde ittifak edilen itikadî hudutlar aşarak bir takım aşırı tevellere konu olmuştur. Modernliğin zeminindeki İslâm'a mugayir bu yeni metafizik kabuller üzerine, yeni bir tarih tasavvuru inşa edilmeye girişilmiş, nas ve gelenek de modernliğin bu perspektifinin tesiri altında yeniden yorumlanmıştır.

İşte bu yeni metafizik kabullerin etkisiyle, daha ziyade işgal altındaki Hindistan ve Mısır bölgesinde, Seyyid Ahmed Han (ö. 1898), Muhammed Abduh (ö. 1905), Şiblî Nu'mânî (ö. 1914); Reşit Rıza (ö. 1935), Mevlana Muhammed Ali Lahori (ö. 1951), M. Mustafâ el-Merâgî (ö. 1945), A. Mustafa el-Merâgî (ö. 1952), M. Zekî Mübârek (ö. 1952), Muhammed Ferîd Vecdî (ö. 1954), M. Hüseyin Heykel (ö. 1956), Mahmûd Şeltût (ö. 1963), Muhammed Esed (ö. 1992) gibi daha birçok isim, aralarındaki bazı farklara rağmen, meleklerin indirilmesi gibi tabii sebepleri aşan Kur'an-ı Kerim'deki mucizevî ilahi yardım tasvirlerini, hatta genel olarak mucizeleri tamamen mecaz veya müteşabih olarak değerlendirmeye meyletmişlerdir.⁵²³ Bilhassa 1960'lı yıllardan sonra Hindistan, Mısır ve İran'dan Türkçe'ye yapılan yoğun tercümelerle bu görüşler ülkemizde de revaç bulmuştur. İşte son zamanlarda Siyer alanında görülen yeni veya farklı okumalar bu anlayışın devamı niteliğindedir.

Bu yeni ve farklı tasavvura göre Kur'an-ı Kerim'de meleklerin indirilmesinden bahsedilmesi yalnızca müminlere "müjde (moral) olsun, kalpleri yatışsın" diyedir. Başta Bedir olmak üzere diğer gazvelerdeki galibiyetler, tabiatüstü ilahi yardım ve müdahalelerle değil aslında tamamen tedbir, inanç, kararlılık, yüksek moral, disiplin gibi savaş kurallarına riayet etmek suretiyle kazanılmıştır. Bu manada Bedir savaşı "ayyaş müşriklere karşı kazanılan bir zafer" olarak tanımlanmış, tedbir ve kararlılığı yüksek sahabe ordusunun elinde kılıç değil

⁵²¹ er-Râzî, *Mefatihü'l-gayb*, 11/329; el-Mâtürîdî, *Te'vilât*, 5/233, 234; ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, 2/1150-1152.

⁵²² Sülün, Kur'an-ı Kerim Açısından Allah'ın Yardımı Peygamber'in Zaferi, 159, 160.

⁵²³ Bk. Mehmet Azimli, "Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi", *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 21/3 (2010), 178-179; Mustafa Sabri Efendi, *Gaybın Önünde el-Kavlu'l-Fasl*, Çev. Muhammet Uysal (İstanbul: Ketebe, 2019); M. Sait Özervarlı, *Kelâmda Yenilik Arayışları*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998), 99-106.

sopa olsaydı bile müşrikleri yenebilecekleri belirtilmiştir.⁵²⁴ Meleklerin indirilmesi, yağmur, rüzgâr gibi ilahi yardım olarak zikredilen hususlar ise tamamen psikolojik ve tabii hadiselerin Kur'an üslûbuna yansımaları olarak anlaşılmış ve bu anlayış neredeyse bütün mucizelere teşmil edilmiştir. Meselâ M. Abduh'un gündeme getirdiği ve günümüzde ülkemizde de sıkça dillendirilen bir yoruma göre *Fil Vakası* Kur'an-ı Kerim'de, Tefsir ve Siyer kaynaklarında anlatıldığı gibi ilahi müdahale neticesinde yaşanan mucizevi bir helâk değil, Ebrehe ordusunun çiçek hastalığı gibi bir salgın neticesinde bozulup dağılması olarak anlaşılmış, Fil sûresinde sözü edilen Ebâbil kuşları ise hastalık ve mikrop taşıyan sinekler şeklinde yorumlanmıştır. Kureyş tarafından bir mucize gibi değerlendirilen, diğer kabilelere karşı istismar edilen bu tabii hadise daha sonra edebî anlatımlarla efsaneleştirilmiş ve gerçek gibi algılanır ve anlatılır olmuştur. Allah Teâlâ da Fil sûresinde, Kureyş'in bu algı ve anlatıları vasıtasıyla onlara verdiği nimetlerini hatırlatıp nankörlüklerini yüzüne vurmuştur.⁵²⁵

Bu yaklaşım giderek bütün mucizelere teşmil edilmiştir. Buna göre mucize, zamanına ve bilgi seviyelerine göre insanların tecrübe ve bilgi birikimleriyle izahını yapmaktan acze düştükleri olaylardır. Sözelimi "volkan püskürmesi", "med-cezir", "güneş tutulması" gibi nadir gerçekleşen olaylar ilk müşahidi olan toplumlar için görece olağanüstüdürler ve mucizedirler. Fakat bugün bilimin gelişmesiyle bu olayların izah edilebilir olağan hadiseler olduğu, mucize olmadığı anlaşılmıştır. Netice itibarıyla "Kur'an-ı Kerim, klasik anlamıyla *mucize* diye kabul edilmesi gereken herhangi bir olay veya olgu sunmamaktadır".⁵²⁶ "Kâinatın en büyük mucizesi, onda hiçbir mucizeye ihtiyaç duyulmaması, her şeyin hikmetli ve izah edilebilir şekilde yaratılmış olmasıdır."⁵²⁷

İşte mucize konusundaki bu türden tasavvurların vücut verdiği yeni anlayışlara göre, Kuran-ı Kerim'de Bedir Harbi öncesinde müminleri temizlemek, onlardan şeytanın vesvesesini kaldırmak, onların kalplerini pekiştirmek ve savaşta sebatkâr olmaları için üzerlerine su indirildiğinden bahsedilmesi, müminlere mahsus bir ilahi yardım olarak değil, mümin olsun kâfir olsun, herkesin üzerine yağmış tabii bir yağmur hadisesi olarak görülür. Buna göre tabii olaylar ve evrensel yasalar, kişilere ve gruplara göre değişmeyeceği için savaşlardaki başarılar tabiatüstü ilahi müdahalelerle gerçekleşen ilahi yardımlarla değil tabiat yasaları çerçevesinde alınan tedbirler, inanç ve kararlılıkla kazanılan başarılar olarak değerlendirilir.⁵²⁸ Tabiat yasalarının bir diğer boyutu da insanla alakalıdır; zira Allah Teâlâ insanın tabiatına onu başarıya götürecektir kabiliyetler koymuştur. Hz. Peygamber de (sas) kendisine verilen liderlik potansiyelini gerçekleştirerek insanlarda saklı bulunan kabiliyetleri ortaya çıkarmış ve böylece Müslümanlar her türlü zorluğu aşabilmişlerdir.⁵²⁹ Bu sebeple bahsi geçen modernist anlayışlara göre zaferin gökten gelen meleklerle kazanıldığını söylemek, Hz. Peygamber (sas) ve sahabenin (ra) gayretlerini hafife almak olarak değerlendirilmiştir.⁵³⁰ Buna göre gerek Bedir gerekse Hendek gazvelerinde zafer sahabenin gayreti, Hz. Peygamber'in liderliği ve tedbirleri ile Allah'ın koyduğu savaş yasaları uygulanarak kazanılmıştır.⁵³¹

Bu anlayışa göre yardımın ilahi olan tarafı Allah'ın, gerek tabiat gerekse insanın fitrat yasalarını yaratmasından ibarettir. Fakat bu yasalar ve dolayısıyla ilahi yardım Müslümanlara mahsus da değildir. Aynı tabiat ve fitrat yasalarına ve tedbirlere riayet ederek inanç ve kararlılıkla çabalarlarsa zafer kâfirlerin olur. Sonuçta her durumda zafer ve başarı için iman

⁵²⁴ Mehmet Azimli, *Siyeri Farklı Okumak* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010), 254.

⁵²⁵ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 49-59; Fil sûresinin modern dönemde yapılmış benzer yorumları için bk. Hikmet Zeyveli, *İlâhî Dinlerde Mucize ve Gayb, Geleneği Yeniden Okumak* (İstanbul: Kuramer, 2022), 91-111.

⁵²⁶ Bk. Zeyveli, *İlâhî Dinlerde Mucize ve Gayb Geleneği Yeniden Okumak*, 18, 19, 41.

⁵²⁷ Zeyveli, *İlâhî Dinlerde Mucize ve Gayb Geleneği Yeniden Okumak*, 44.

⁵²⁸ Mehmet Azimli, "Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 21/3 (2010), 181.

⁵²⁹ Azimli, "Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi", 180.

⁵³⁰ Azimli, "Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi", 177.

⁵³¹ Azimli, *Siyeri Farklı Okumak*, 261-271.

ya da küfür bir etken değil, mühim olan savaşın tabii kural ve ilkelerine riayet etmektir. Bu bağlamda meselâ Bedir'de müşriklerin sayı ve teçhizat bakımından çokluklarına rağmen yenilgileri tedbirsizlik, disiplinsizlik veya sarhoşluk gibi sebeplere veya Hendek'te ise kum fırtınası gibi tamamen tabii meteorolojik hava koşullarına bağlanmıştır.⁵³²

Yine bu yeni tarih tasavvuruna göre Allah kâinatı ve tarihi kendisinin de uymaya söz verdiği için ihlâl edemeyeceği *sünnetullah* denilen, değişmez tabiat yasalarıyla yönetmektedir. Tabiat yasaları da çoğu zaman modern bilimin yasalarına indirgenmiştir. Dolayısıyla tabiatın ve tarihin işleyişine yönelik tabiatüstü mucizevî müdahaleler, Allah Teâlâ'nın dilemesiyle Bedir'de yardım edip Uhud veya Müslümanların kesin zafer elde edemediği diğer savaşlarda yardım etmemesi gibi hususlar *sünnetullah*a aykırı olacağı için mümkün görülmez. Sonuç itibarıyla bu anlayışa göre zafer veya mağlubiyetin, Allah'ın tabiat ve toplumlar için koyduğu kurallara uyma şartıyla mukayyet olması sebebiyle kulların kendi elinde olduğu anlaşılmaktadır.⁵³³

Kur'an-ı Kerim'de, "hikmet ve şeriat yolu" manasına geldiği ifade edilen⁵³⁴ *sünnetullah* kavramı, Allah Teâlâ'nın irade ve hikmetine göre tarihe ve toplumlara hükmetmek üzere takdir ettiği değişmez ilahi yasalar olarak tarif edilmiştir.⁵³⁵ Âyet-i kerimelerde⁵³⁶ öteden beri süregelen, değişmeyeceği vurgulanan *sünnetullah* kavramı, "Kibir ve inatla hakka karşı çıkanların, Allah'ın hükmünü değiştirip dünyada helâkten, ahirette azaptan kurtulamayacağı",⁵³⁷ "Peygamberlerini inkâr eden ümmetlere azap indirilmesi" veya "Allah Teâlâ'nın Peygamberlerini kâfirlere karşı galip getirmesi" şeklindeki ilâhî sünnetlerin beyan edildiği bağlamlarda kullanılmıştır.⁵³⁸ Bu çerçevede *sünnetullah* kavramının, insanlık tarihine ve peygamberlerin tebliğ mücadelesine yön veren ilahi tasarrufları ifade ettiği söylenebilir.⁵³⁹ Dikkate değer önemli hususlardan biri de şudur ki, "*sünnetullah* ifadesinin geçtiği ayetlerin bağlamında, tabii varlık alanına ilişkin en ufak bir ipucu bulunmamasıdır."⁵⁴⁰ Açık ki, *sünnetullah* kavramı, modern dönemde anlaşıldığının aksine tabiat kanunlarına değil, Allah Teâlâ'nın hikmetine muvafık olarak tarihe daha ziyade tabiatüstü müdahalelerine ve öte dünyaya uzanan azabı hakkındaki sünnetlerine delalet etmektedir.

Tarih boyunca Kelam âlimleri Allah Teâlâ'nın kemal sıfatlarının gereği olarak fail-i muhtar bir Yarattıcı anlayışına muhalefeti, mucizeye imkân vermemesi gibi sebeplerle tabiatdaki işleyişin zorunlu olduğu fikrine karşı çıkmışlar, bu bağlamda *sünnetullah* yerine *âdetullah* kavramını kullanmışlardır.⁵⁴¹ Böylece tabiat kanunlarının değişmezliğini savunan kadim filozoflara mukabil Kelamcılar Allah Teâlâ'nın takdir ettiği tabiat kanunlarının yani *âdetin* değişebileceğini, sebep-sonuç (müsebbeb) arasındaki ilişkinin mekanik ve zorunlu olmadığını savunmuşlar, böylece hem Allah Teâlâ'nın fail-i muhtar oluşunu temellendirmişler hem de *harikulâde*ye yer açmışlardır. Zira *âdet* kavramı daha ziyade fizik âlemin, insanın müşahede ve idrak seviyesindeki, çağımızda tabiat kanunları olarak isimlendirilen düzenini akla getirir. *Sünnetullah* ise *âdetin* düzenine sığmayan, *harikulâde*yi de kapsayan, gaybî boyutları bulunan ilahi sünnet ve hikmetlere delalet eder. Aydınlanma metafiziğinin mekanist ve tabiatçı kabullerinin tesiriyle modernistler, Kur'an-ı Kerim'de değişmeyeceği bildirilen *sünnetullahı* tabiat kanunlarına indirgemek suretiyle, tabiat

⁵³² Azimli, "Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi", 173-182.

⁵³³ Azimli, "Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi", 181.

⁵³⁴ Râgıb el-İsfahânî, "s-n-n" md. *el-Müfredât fi garibi'l-Kur'an* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005), 250.

⁵³⁵ Bilal Atik, "Mucize-Sünnetullah İlişkisi Bağlamında İ'câzu'l-Kur'an", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Ekim 2018), 192.

⁵³⁶ el-Fetih 48/23; Fâtır 35/43.

⁵³⁷ el-Mâtüridî, *Te'vilât*, 8/499.

⁵³⁸ ez-Zemahşeri, *Keşşâf*, 5/602, 6/256.

⁵³⁹ Atik, "Mucize-Sünnetullah İlişkisi Bağlamında İ'câzu'l-Kur'an", 191.

⁵⁴⁰ Ömer Özsoy, *Sünnetullah - Bir Kur'an İfadesinin Kavramlaşması-* (Ankara: Fecr Yayınları, 1999), s. 129.

⁵⁴¹ Bk. İlyas Çelebi, "Sünnetullah", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 38/159.

kanunlarının değişmezliği ilkesini meşrulaştırmaya gayret etmişlerdir. Böylece *sünnetullah* kavramı, sebep ve hikmeti insan tarafından bütünüyle ihata edilebilen, değişmeyeceğini beyan ettiği için Allah Teâlâ'nın da uyması gereken, metafizik atfları manasızlaştıran tabiat kanunlarına indirgenmek suretiyle tahrif edilmiş ve mucizenin inkârına zemin hazırlanmıştır.

Mustafa Sabri Efendi'nin (ö. 1954) de dikkat çektiği üzere hususiyeti tabiatın alışlagelmiş düzenini bozması olan (hissî) *mucizeyi inkâr, nübüvvetin* ve modern dönemde son Peygamber'in (sas) tek mucizesi olarak kabul edilen *Kur'an-ı Kerim'in* de inkârına kapı aralamak manasına gelecektir. Çünkü aklî delil ile ancak vacibu'l-vücûd olan Allah Teâlâ'nın varlığı ispatlanabilir. Fakat varlığı vacip değil mümkün olan peygamberliğin ispatı ise ancak tecrübî delil yani mucize ile sabit olur.⁵⁴² Öte yandan Hz. Âdem'den (as) beri vahiy geleneğinde anlaşıldığı şekliyle nübüvvetin kendisi de tabiat yasalarına muhaliftir. Zira bir meleğin bir insana Allah'tan bilgi getirmesi tabiatüstü bir hadisedir. Dolayısıyla tabiat yasalarına uymadığı gerekçesiyle mucizenin imkânsızlığını öne sürmek *nübüvveti*, hatta *gaybı* imkânsız görmeye varır. İşte bu sebeple İslâm Akâid ve Kelam geleneğinde *mucize* hem *nübüvvetin* şartı hem de hak peygamber ile yalancı peygamberi tefrik eden miyar olarak görülmüş, mucizesi bulunmayan peygamberin kavlini kabul etmenin vacip olmadığı ifade edilmiştir.⁵⁴³ Dolayısıyla *Kur'an-ı Kerim*, bir yönüyle aklî mucize ise de nübüvvetin tabiatüstü mahiyeti sebebiyle de kevnî bir mucize olarak değerlendirilmiştir.⁵⁴⁴

Şu halde Kur'ânî bir kavram olan *sünnetullahın* "tabiattaki fiziksel, biyolojik yasalara" indirgenmesinin, akabinde *sünnetullahı* aykırı olacağı gerekçesiyle mucizenin veya tabiatüstü ilahî yardımın inkârı veya aşırı tevlinin, çağımızda Batı metafiziğinin yoğun tesiriyle zuhur etmiş modern bir hurafe veya bidat olduğu anlaşılmaktadır.

Sonuç

Bedir misalinden de anlaşıldığı üzere *Kur'an-ı Kerim* ve nebevî tatbikatta ilahi yardım ve zaferin sünnet ve hikmetini, *fizikten metafiziğe, şehadetten gayba, tedbirden takdire* doğru yükselen üç mertebede izah etmek mümkün görünmektedir. Buna göre *birincisi*, teçhizat, askeri kuvvet ve savaşa hazırlık gibi *tedbir* mertebesi; *ikincisi* iman, itaat, sabır, sebat, niyet, zikir, dua ve tevekkül, birlik ve beraberlik hatta psikolojik ve sosyolojik motivasyonlar gibi *liyakat* mertebesi; *üçüncüsü* de sonucun tayin edildiği ilahi *takdir ve hüküm* mertebesidir. Elbette Allah Teâlâ kulların tedbir, liyakat ve cehdine yani sebeplere müracaat etmeden de doğrudan müminler için zaferi kâfirler için hezimetini yaratabilir, hakkı hâkim batılı zelil kılabilir. Fakat O hikmeti ve sünneti çerçevesinde bu sonucu daha ziyade *âdeti* üzere tahakkuk ettirmeyi murat etmiştir. Bu mertebelerin her biri diğeriyle irtibatlı ve kendi seviyesinde vazgeçilmez ehemmiyette olup hiçbiri diğeri yerine ikame edilmek suretiyle hafife alınamaz. Meselâ mümin "nasıl olsa takdir ne ise o olur" veya "Allah yardım eder" gibi değerlendirmelerle, üzerine düşen sorumluluğu, tedbir ve liyakati hafife alamaz. Bu sebeple ilahi takdir ve yardım veya liyakatin gereği olan hasletler modern zamanlarda anlaşıldığı şekliyle bir atalet ve miskinlik vesilesi değil tam aksine kâfirin mahrum bulunduğu müminin sahip olduğu eşsiz bir üstünlük vesilesidir. Bu bağlamda dikkat edilmesi gereken en önemli husus, birinci ve ikinci mertebeler son derece mühim olmakla birlikte sonucun üçüncü mertebede tayin edildiğidir. Zira İslâm itikadının esasını teşkil eden *kadere* imanla tamamlanan *tevhid* akidesine göre her şey gibi zafer ve mağlubiyet de nihayetinde Allah'ın ilmi, takdiri, iradesi, yaratması ve hükmü çerçevesindedir. Bu sebeple hem *Kur'an-ı Kerim'in* sarîh beyanları hem nebevî tatbikatın gösterdiği hem de görüşlerine müracaat ettiğimiz kelamcı müfessirlerin ısrarla dikkat çektiği üzere, ister zafer ister hezimet olsun sonuç ancak Allah katındandır. Sonuca dair

⁵⁴² Mustafa Sabri Efendi, *Gaybın Önünde el-Kavlu'l-Fasl*, Çev. Muhammet Uysal (İstanbul: Ketebe, 2019), 56.

⁵⁴³ Bk. Nureddin es-Sâbüni, *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*, Thk. Bekir Topaloğlu (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015), 47; Sa'düddin et-Teftâzânî, *Şerhu'l-Akâid*, Beyrut: 2007.

⁵⁴⁴ Mustafa Sabri Efendi, *Gaybın Önünde el-Kavlu'l-Fasl*, 149.

takdir meçhul olduğuna göre savaşta kula düşen ancak sebeplere riayete ve liyakati kesbe cehd, takdir boyutu için de dua ve tevekküldür.

Yakın dönem müfessirlerimizden Elmalılı Hamdi Yazır'ın da ifade ettiği üzere klasik dönemde bütün tefsir ve siyer âlimleri Bedir Harb'i'nde meleklerin indiği ve kâfirlerle harp ettiği konusunda ittifak etmiştir. Makalede görüşlerine müracaat ettiğimiz müfessirlerin, tabiatüstü mucizevi yardım ve meleklerin indirildiği hususlarında ittifak ettikleri fakat bu yardımın şekli konusunda yer yer farklı görüşlere sahip oldukları görülmüştür. Fakat Mâtürîdî gibi meleklerin bizzat savaşa katılmadığı görüşüne meyleden müfessirler, bu görüşlerini aslâ tabiatüstü mucizevi yardımın imkânsızlığı gibi bir kabule dayandırmamışlardır. Zira makalede misalleri verildiği üzere diğer müfessirler gibi Mâtürîdî de Bedir'de gerçekleşen birçok hissi mucizeden bahseder, hatta Bedir'in baştan sona mucize olduğunu ifade eder. Sonuç itibariyle gerek Kur'an-ı Kerim'in sarıh ifadelerine gerekse her üç müfessirin tefsirine göre Bedir Harb'i'nde Allah Teâlâ mucizevi bir şekilde müşriklere karşı müminleri desteklemiş, müminler asker sayısı, teçhizat gibi maddi sebepler bakımından kendilerinden çok daha güçlü olan müşriklere karşı nihayetinde Allah'ın yardımı ve takdiri neticesinde zafer kazanmışlardır. Bu sebeple gerek Bedir gerekse diğer savaşlarda zaferi, sırf Hz. Peygamberin dâhiyane liderliğine, Müslümanların evrensel tabii savaş kurallarına uyarak ortaya koydukları kendi cehdlerine bağlamak isabetli değildir. Hatta makalede de izahu geçtiği üzere, nihayetinde Allah'a değil de maddi sebeplere güvenmek mağlubiyet, nankörlük ve imtihanı kaybetme vesilesi olarak değerlendirilmiştir. Huneyn ve Uhud Gazveleri bu sünnetin timsali gibidir.

Öte yandan Müslüman nezdinde tarih, temelde maddi ihtiyaçların temini, emek ve sermayenin paylaşımı veya sınıflar arası mücadeleden ibaret olmayıp, nihayetinde hak ve adalet ile batıl ve zulüm arasındaki mücadelenin arenası, *tedbir, liyakat, cehd ve tevekkülüne* göre insanın imtihan sahasıdır. İnsanın kurtuluşu ve başarısı, hakkı hâkim batılı zail kılmakla yani tarihe şekil vermekle değil, hak ile batıl arasındaki mücadelede doğru yerde olmak ile mukayyettir. Bu yolda zafer başlı başına başarı olmadığı gibi, mağlûbiyet veya ölüm de başarısızlık değildir. Zira âyet-i kerimede ifade edildiği üzere mümin için, her ikisi de başarı ve *kurtuluş* vesilesi olan *zafer* veya *şehadet* gibi iki güzellik vardır. (Tevbe 9/52)

Modern dönemde Batı metafiziğinin yoğun tesiriyle, *kader ve sünnetullah* kavramları yeniden yorumlanarak hissi mucizeler ya rasyonel yorumlarla tabiileştirilmiş ya müteşabih olarak addedilmiş veya reddedilmiştir. Buna göre önceki peygamberlere bir takım hissi mucizeler verilmiş olsa da son Peygamber'in (sas) mucizesi, akli mucize olarak vasıflanan Kur'an-ı Kerim'den ibaret görülmüştür. Bu sebeple Bedir'deki ilahi yardımın mucizevi değil ancak tabii çerçevede izah edilebileceği savunulmuştur. Kur'an-ı Kerim'de birçok hissi mucizeye yer verilmesine rağmen, tabiat kurallarına indirgenen *sünnetullah* algısı sebebiyle, tabiatın düzenini bozacak nitelikteki ilahi yardım ve mucizelerin, Allah'ın sünnetini değiştirme manasına geleceğinden, Kur'an-ı Kerim'e de aykırı olduğu öne sürülmüştür.

Mucizenin inkârına paralel olarak Hz. Peygamberin bir yandan *insanî* tarafı vurgulanırken, diğer yandan da *risâleti* alabildiğine gölgelenmiş hatta çoğu zaman tabii düzeye indirgenmiştir. Bu bağlamda *risâletin* Allah'ın peygamber olacakların tabiatına yerleştirdiği hususi bir meleke veya kuvve olduğu öne sürülmüş, *risâlet* yerine *dâhilik* ikame edilmek istenmiştir. İşte modern dönemde böyle bir zeminde gerek Bedir gerekse diğer gazvelerde Allah'ın yardımı ve zafer Hz. Peygamberin *dehası*, liderliği, müminlerin gayreti gibi tamamen tabii bir hadise olarak yorumlanmıştır. Anlaşılabacağı üzere *nübüvvet*, *mucize* ve *Kur'an-ı Kerim* arasındaki yakın irtibat sebebiyle, bunlardan birinin tahrif ve inkârı bütünlüğün bozulmasına, nihayetinde topyekûn İslâm akâidinin temelini sarsılmasına yol açacaktır.

Modern çağda klasik İslâm kaynaklarını, tabiatüstünü/gaybı yok sayan modernliğin metafizik zeminine büyük ölçüde ikna olmuş bir nazarla, farklı okumaya tabi tutan anlayışlar

Kur'an, sünnet ve rivayet külliyyatını birbiriyle tenakuza düşürüp tasfiye metodunu benimsemiştir. Öte yandan Kur'an-ı Kerim'e uymadığı gerekçesiyle sahih hadis-i şerifleri ve rivayetleri kolayca reddeden bu anlayış sahipleri, yeri geldiğinde en zayıf ve şaz rivayetlere tutunabilmekte veya âdeta kutsadıkları modern tasavvurlarına uydurmak üzere "müteşâbih, etimoloji, sembol, mecaz, tarihsellik" gibi kavramlara yaslanarak, kolayca Kur'an-ı Kerim'in sarîh ifadelerine aykırı teviller yapabilmektedirler. Mustafa Sabri Efendi'nin de haklı olarak dikkat çektiği üzere nebevi hadisler için Kur'an-ı Kerim'e uygunluk şartını koşanlar indî tevillerini bu şartla mukayyet görmemektedirler.

Kur'an-ı Kerim'i esas alarak İslâm'ı hurafelerden arındırdıklarını söyleyen bu söylem sahipleri, Sünnet'i, ilim geleneğini ve tarihi tecrübeyi paranteze almak, itibarsızlaştırmak veya reddetmek suretiyle, dinin Peygamber'ine (as) bile tanımadıkları bir yorum özgürlüğü elde etmiş oluyorlar. Sonuçta "yeni" ve "farklı" okumalar ve indî yorumlarla hem Kur'an-ı Kerim hem de Sünnet'in manası buharlaştırılmış, böylece İslâm'ın dönüştürülerek, tahrif edilerek modern çağın zihniyeti ve değerleri içinde eritilmesinin yolu açılmış oluyor.

Elbette kalplerdekini okumak ve sonucu tayin etmek O'na mahsustur. Lâkin zahirin delâletiyle değerlendirildiğinde görünen o ki materyalist, pozitivist, seküler ve tabiatçı bir mahiyet arz eden modern Batı metafiziğinin vücut verdiği zihniyetin yoğun tesiri altındaki bu türden farklı okumaların, Batı Aydınlanma tecrübesinin de gösterdiği üzere, "imamı insanlığa, tevhidî deizme, İslâm'ı insanlık dinine ve çağdaş insanlık değerlerine" indirgeyen seküler anlayışlara hizmet ettiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Modern çağın tetiklediği bazı itikadi meselelerin, özellikle mucize ve ilahi yardım konusundaki ihtilafların idraki için şer'î kaynakların ve tarihî mirasın yeniden/farklı okunmasından ziyade, evvel emirde modernliğin Müslümanın zihin dünyasına verdiği hasarın tespit ve tahlili elzemdir. Zira nazarımızdaki maraz fikrimizin sıhhatine mani olmaktadır.

Kaynakça

- Atik, Bilal. "Mucize-Sünnetullah İlişkisi Bağlamında İ'câzu'l-Kur'ân". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 2/2 (Ekim 2018), 185-216.
- Azimli, Mehmet. "Hz. Peygamber Dönemi Savaşlarında Meleklerin Yardımı Meselesi". *İslâmi Araştırmalar Dergisi* 21/3 (2010), 172-183.
- Azimli, Mehmet. *Siyeri Farklı Okumak*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2010.
- Bıçak, Ayhan *Tarih Metafiziği ya da Kendilik Bilinci*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2019.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâl-i Âlisi ve Tefsiri*. İstanbul: Genel Dağıtım: ts.
- Çelebi, İlyas. "Sünnetullah" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/159-160. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- el-İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 2005.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr. *Te'vilâtü ehli's-Sünne*. thk. Mecdî Bâsellûm. Beyrut: Daru'l-kitabi'l-ilmîyye, 2005.
- er-Râzi, Fahreddin. *et-Tefsirü'l-kebir, Mefatihü'l-gayb*. çev. Sadık Kılıç, vd. Ankara: Akçağ Yayınları, 1990.
- es-Sâbüni, Nureddîn. *el-Bidâye fi usûli'd-dîn*. thk. Bekir Topaloğlu. İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2015.
- et-Teftâzânî, Sa'düddîn. *Şerhu'l-Akâid*, Beyrut: 2007.
- ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Carullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed. *Keşşaf Tefsiri = El-Keşşaf an haka'iki gavamidi't-tenzil ve uyuni'l-ekavil fi vucuhi't-te'vil*. çev. Muhammed Coşkun vd. editör Murat Sülün. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2016.
- Mustafa Sabri Efendi. *Gaybın Önünde el-Kavlü'l-Fasl*. çev. Muhammet Uysal. İstanbul: Ketebe Yayınları, 2019.
- Özervarlı, M. Sait. *Kelâmda Yenilik Arayışları*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1998.
- Özsoy, Ömer. *Sünnetullah -Bir Kur'ân İfadesinin Kavramlaşması-*. 2. Baskı. Ankara: Fecr Yayınları, 1999.
- Sülün, Murat. *Kur'an-ı Kerim Açısından Allah'ın Yardımı Peygamber'in Zaferi*. İstanbul: Siyer Yayınları, 2020.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.
- Zeyveli, Hikmet. *İlâhî Dinlerde Mucize ve Gayb Geleneği Yeniden Okumak*. İstanbul: Kuramer, 2022.